

Vrijheidsstrijders en verzoeners

De *Bataven in de Vaderlandsche historie* van Jan Wagenaar (1749)
en *Onze voorouders* van Jacob van Lennep (1838)

Naam	N.E. Oosterwijk
Studentnummer	3954927
Datum	30 maart 2020
Aantal woorden	11930 (excl. samenvatting, inhoudsopgave, annotatie en bibliografie)
Begeleiders	prof. dr. M. Mostert

Universiteit Utrecht

Bachelorscriptie – Geschiedenis – 15 ECTS

Samenvatting

Gedurende drie eeuwen werd de Bataafse mythe in de Nederlanden op velerlei manieren gebruikt als historische legitimatie voor contemporaine politieke en maatschappelijke standpunten. In de huidige Nederlandse geschiedschrijving wordt aangenomen dat deze mythevorming rond 1800 verdween, en de Bataafse mythe ontbreekt dan ook in de literatuur over de negentiende eeuw. In deze scriptie wordt onderzocht hoe de Bataven aan bod komen in de *Vaderlandsche historie* (1749) van Jan Wagenaar en in *Onze voorouders* (1838) van Jacob van Lennep. De *Vaderlandsche historie* is geschreven middenin de periode waarin de Bataafse mythe actief gebruikt werd. *Onze voorouders* is enige tijd na die periode geschreven. Een bijkomende bijzonderheid van dit werk is dat het een hybride vorm tussen geschiedschrijving en fictie betreft. Nadat deze werken in de context van hun eigen tijd worden geanalyseerd en met elkaar worden vergeleken, wordt geconcludeerd dat het werk van Van Lennep voldoet aan de ‘eisen’ van mythevorming, en dat er ook in de negentiende eeuw van de Bataafse mythe kan worden gesproken. Daarnaast laat dit onderzoek zien dat historische romans niet enkel als fictie, maar ook als geschiedschrijving onderzocht dienen te worden.

Inhoudsopgave

Inhoudsopgave	3
Introductie	4
Hoofdstuk 1 – Historiografische achtergrond	6
1.1 Geschiedenis van de Bataafse mythe tot 1700	6
1.2 ‘Vaderland’, ‘vrijheid’ en de Bataven, 1700-1780	9
1.3 Een staat in verandering en het einde van de mythe? 1780-1840	12
1.4 Negentiende-eeuwse geschiedschrijving tussen feit en fictie	14
Hoofdstuk 2 – Jan Wagenaar en zijn <i>Vaderlandsche historie</i> (1749)	19
2.1 De wereld van Wagenaar	19
2.2 De Bataven in de <i>Vaderlandsche historie</i>	21
Hoofdstuk 3 – Jacob van Lennep en zijn <i>Onze voorouders</i> (1838)	28
3.1 De wereld van Van Lennep	28
3.2 De Bataven in <i>Onze voorouders</i>	31
Conclusie	37
Bibliografie	39

Afbeelding voorblad links: Portret van Jan Wagenaar uit 1761, door Tibout Regters.

Bron: Rijksmuseum Amsterdam, ‘Jan Wagenaar (1709-76). Stadshistoriëschrijver van Amsterdam, Tibout Regters, 1761’, <https://www.rijksmuseum.nl/en/collection/SK-A-329> (01-03-2020).

Afbeelding voorblad rechts: Portret van Jacob van Lennep uit 1838, door Jan Adam Kruseman.

Bron: Wikimedia Commons, ‘JacobVanLennepJAKruseman.JPG’, <https://commons.wikimedia.org/wiki/File:JacobVanLennepJAKruseman.jpg#/media/Bestand:JacobVanLennepJAKruseman.jpg> (01-03-2020).

Introductie

‘Er is wellicht geene volksgeschiedenis’, zo schrijft Jacob van Lennep, ‘welke haren beoefenaar meer moeilijkheden oplevert, dan die van ons oude vaderland.’¹ Van Lennep (1802-1868), prominente Amsterdammer, politicus, romancier en geschiedschrijver, doelt met zijn opmerking op de geschiedenis van de Bataven. Van de leden van deze vermoedelijk Germaanse stam werd lang gedacht dat zij de eerste bewoners van het huidige Nederland waren. Nadat de Bataafse geschiedenis rond 1500 een geliefd onderwerp was geworden, vervulden de Bataven eeuwenlang de functie van spiegelbeeld voor hen die zich wilden vereenzelvigen met een idee of eigenschap die zij zagen als waarachtig Hollands of Nederlands. Zestiende-eeuwse Hollandse humanisten, zeventiende-eeuwse opstandelingen tegen de Spaanse Habsburgers en achttiende-eeuwse patriotten: allen noemden zij zichzelf op een zeker moment (afstammelingen van) Bataven.

Ook in de geschiedbeoefening speelden de Bataven een belangrijke rol. Van Lennep wijdde in 1838 de eerste twee verhalen van zijn reeks *Onze voorouders* aan de Bataven. In dit werk vertelt hij in korte verhalen de geschiedenis van Nederland in een hybride vorm tussen geschiedschrijving en fictie. Ondanks Van Lenneps aandacht voor de Bataven wordt er in de huidige Nederlandse geschiedschrijving vanuit gegaan dat de belangstelling voor de Bataafse mythe rond 1800 nagenoeg verdwenen was. Zo stelt E.O.G. Haitsma Mulier dat er, mede door de grote hervormingen van het regeringssysteem na 1795, geen sprake meer was van mythevorming rond de Bataven, en dat de voorkeur werd gegeven aan andere perioden wanneer er legitimatie voor het heden werd gezocht.² Dit gold nog niet voor het werk van geschiedschrijver Jan Wagenaar (1709-1773). In 1749 kwam het eerste deel uit van de *Vaderlandsche historie*, waarin hij de geschiedenis van de gehele Republiek poogde te vatten. Ook Wagenaar vangt aan met een uitgebreide geschiedenis van de Bataven. De *Vaderlandsche historie* staat erom bekend politiek gekleurd te zijn en stamt uit een tijd waarin de Bataafse geschiedenis veel werd gebruikt ter legitimatie. Wat betreft Wagenaar lijkt het idee van mythevorming dus duidelijk te gelden.

Recent onderzoek wijst op grote continuïteit tussen de geschiedbeoefening van de achttiende en de negentiende eeuw. Pieter Huistra betoogt dat de negentiende-eeuwse geschiedbeoefening en politieke verhoudingen, net als die in de eeuw ervoor, een grote

¹ Jacob van Lennep, *Onze voorouders in verschillende tafereelen geschetst, deel 1* (Amsterdam 1838) 3.

² E.O.G. Haitsma Mulier, ‘De Bataafse mythe opnieuw bekeken’, *Bijdragen en Mededelingen betreffende de Geschiedenis der Nederlanden* 111 (1996) 3, 344-367, aldaar 367.

wederzijdse invloed kenden.³ Dit wijst erop dat het geschikte klimaat voor mythevorming rondom de Bataven wel degelijk aanwezig was in de negentiende eeuw. In deze scriptie wordt daarom geanalyseerd hoe de geschiedenis van de Bataven aan bod komt bij Wagenaar en Van Lennep. Er wordt gekeken naar een werk dat geschreven is middenin de periode waarin de Bataafse mythe actief gebruikt werd, en naar een werk dat enige tijd na die periode is geschreven. Door de *Vaderlandsche historie* en *Onze voorouders* met elkaar te vergelijken kan worden onderzocht of het werk van Van Lennep voldoet aan de ‘eisen’ om te spreken van mythevorming.

Deze scriptie bestaat uit drie hoofdstukken. In het eerste hoofdstuk wordt een historiografische, en in mindere mate theoretische, achtergrond geschetst om de werken van Wagenaar en Van Lennep in hun context te plaatsen en zodoende goed te kunnen begrijpen. Hiervoor wordt allereerst de geschiedenis van de Bataafse mythe uitgelegd, waarbij specifiek wordt ingegaan op de relaties die men heeft gelegd tussen de Bataven en de begrippen ‘vaderland’ en ‘vrijheid’. Daarnaast is er aandacht voor het politieke en maatschappelijke klimaat van het jonge Koninkrijk der Nederlanden waarin Van Lennep leefde. Ook worden de ideeën over de grenzen tussen feitelijke en fictionele geschiedschrijving in de negentiende eeuw besproken. Het tweede en derde hoofdstuk gaan respectievelijk over de Bataven in het werk van Jan Wagenaar en dat van Jacob van Lennep. Van beiden wordt een korte biografie gegeven en worden de belangrijkste bronnen besproken die zij hebben gebruikt. Vervolgens wordt uitgebreid ingegaan op hoe de Bataven beschreven worden in hun geschiedkundige werken, en worden deze beschrijvingen geduid.

Tot slot worden de voornaamste bevindingen uit de analyses van Wagenaar en Van Lennep met elkaar vergeleken, om daarmee te reflecteren op de ideeën over overeenkomsten en verschillen tussen de geschiedschrijving in de achttiende en negentiende eeuw. Dit leidt onder meer tot de these dat ook in de negentiende eeuw gesproken kan worden van de aanwezigheid van de Bataafse mythe. Daarnaast beoogt deze scriptie te laten zien dat de historische romans van Van Lennep en andere romanciers niet enkel als roman, maar ook als geschiedschrijving onderzocht dienen te worden.

³ Pieter Huistra, *Bouwmeesters, zedenmeesters. Geschiedbeoefening in Nederland tussen 1830 en 1870* (Nijmegen 2019) 202.

Hoofdstuk 1 – Historiografische achtergrond

1.1 Geschiedenis van de Bataafse mythe tot 1700

In het jaar 1355 vond de Italiaanse geleerde Giovanni Boccaccio in het klooster Montecassino een boek uit de elfde eeuw met daarin delen van de *Annales* en de *Historiae* van de Romeinse geschiedschrijver Tacitus. In 1425 vond Poggio Bracciolini in het Duitse klooster Hersfeld ook Tacitus' *De origine et situ Germanorum*, kortweg de *Germania*.⁴ In de *Germania* behandelt Tacitus de grote verscheidenheid aan Germaanse volkeren die leefden aan de noordgrens van het Romeinse Rijk. Nadat deze werken in 1470 voor het eerst werden gedrukt, genoten ze al snel grote populariteit: niet alleen in Italië maar ook aan andere kant van de Alpen. In de Duitse gebieden vond men het werk getuigen van een grote liefde voor de oude Germanen, met wie de bewoners ten noorden van de Alpen zich graag identificeerden. Ook in de Nederlanden genoot het werk van Tacitus grote belangstelling van humanistische geleerden. In het bijzonder had men aandacht voor Tacitus' geschriften over de Bataven, een tot dan toe onbekende Germaanse stam die op een eiland tussen de Maas en de Waal geleefd zou hebben.⁵

De exacte locatie van dit *insula Batavorum* zou gedurende lange tijd de inzet zijn van een polemiek tussen allerlei geleerden. Een eerste aanzet hiertoe werd gegeven door de Goudse humanist Cornelius Aurelius. Aurelius voelde een grote historische verbondenheid met zijn geboorteland, het gewest Holland, zo blijkt uit onderzoek van historica Karin Tilmans.⁶ Zijn bekende *Divisiiekroniek* uit 1517 had een grote invloed op de vorming van een nationaal bewustzijn in Holland in de zestiende eeuw. In de *Divisiiekroniek* claimt Aurelius de naam 'Batavia' voor Holland. Hij gaat niet zo ver de Bataafse natie als de oorspronkelijke Hollandse natie voor te stellen, maar tijdgenoten van hem doen dit wel. De ontdekking van de Bataven gaf zo een veel specifiekere inhoud aan het begrip van 'natio', of volk, en vormde

⁴ L.D. Reynolds en N.G. Wilson, *Scribes and scholars. A guide to the transmission of Greek and Latin literature* (Oxford, derde herziene druk 1991) 109-110, 133.

⁵ Hans Teitler, *De opstand der 'Batavieren'* (Hilversum 1998) 46-47.

⁶ Karin Tilmans, 'De ontwikkeling van een vaderland-begrip in de laat-middeleeuwse en vroeg-moderne geschiedschrijving van de Nederlanden', in: N.F.C. van Sas (red.), *Vaderland. Een geschiedenis van de vijftiende eeuw tot 1940* (Amsterdam 1999) 7-53, aldaar 19-20.

'het begin van een grote mate van collectieve historische bewustheid en van een nieuwe geografische benaming voor het vaderland.'⁷

Over Aurelius' intenties met het schrijven van de *Divisiiekroniek* hebben meerdere historici het hoofd gebogen. Karin Tilmans stelt dat Aurelius, door de militaire deugden van de Bataven te benadrukken, de Hollandse identiteit nieuwe kracht wilde inblazen voor de lopende strijd met Gelre. Hij beschouwde de geschiedenis van de Bataven als een belangrijke leerschool voor de Hollanders van zijn eigen tijd.⁸ E.O.G. Haitsma Mulier sluit hierbij aan met de constatering dat Aurelius een Hollandse identiteit wilde vormen door een beschrijving te geven van de het land kenmerkende deugden en waarden. Volgens Haitsma Mulier zette Aurelius zich zo af tegen het groeiende eenheidsstreven van het Bourgondisch-Habsburgse huis.⁹

Het verband tussen de Bataven en het eigen thuisland of de eigen natie bleek niet alleen voor de Hollanders weggelegd te zijn. De Nijmeegse humanist Gerardus Geldenhouwer pleitte er in 1520 voor de Betuwe te betrekken bij het Bataafse gebied. In tegenstelling tot wat vaak wordt gedacht, beweerde Geldenhouwer niet dat het Bataafse eiland louter in Gelre gezocht diende te worden. Het betrof hier niet zozeer een Hollands-Gelderse polemieek maar een verschil tussen een regionaal en een interregionaal standpunt, zo betoogt István Bejczy.¹⁰ Desondanks bleven discussies over de exacte ligging van Batavia tot in de achttiende eeuw bestaan, en ook Van Lennep besprak nog moeilijkheden om de ligging van het eiland te bepalen.¹¹

Voornamelijk het werk van Aurelius en Geldenhouwer vestigde de Bataafse mythe in het collectieve bewustzijn in de noordelijke Nederlanden. Tijdens de Tachtigjarige Oorlog kregen de Bataven een nieuwe betekenis. Erasmus, tijdgenoot en bekende van Aurelius, benadrukt dat de Bataven bondgenoten (en niet overwonnenen) van de Romeinen waren. Aan het eind van de zestiende eeuw waren de rollen echter volkomen omgedraaid. Het was al langer bekend dat de verhoudingen tussen de Bataven en de Romeinen niet altijd harmonieus waren, maar pas tijdens de opstand tegen de Spanjaarden kreeg de Bataafse vrijheidsstrijd onder leiding van Julius Civilis uitgebreide aandacht. De snel gemaakte vergelijking met de Spaanse overheersers maakte dat de bewondering voor de Romeinse bondgenoten van weleer

⁷ Tilmans, 'De ontwikkeling van een vaderland-begrip in de laat-middeleeuwse en vroeg-moderne geschiedschrijving van de Nederlanden', 26.

⁸ Karin Tilmans, *Aurelius en de Divisiiekroniek van 1517. Historiografie en humanisme in Holland in de tijd van Erasmus* (Hilversum 1987) 145-149.

⁹ Haitsma Mulier, 'De Bataafse mythe opnieuw bekeken', 348.

¹⁰ István Bejczy, 'Drie humanisten en een mythe. De betekenis van Erasmus, Aurelius en Geldenhouwer voor de Bataafse kwestie', *Tijdschrift voor Geschiedenis* 109 (1996) 467-484, aldaar 476.

¹¹ Van Lennep, *Onze voorouders*, 3-5.

snel afnam.¹² Blijkbaar vormde de geschiedschrijving over de Bataven zich naar de contemporaine omstandigheden.

Dit is onder meer zichtbaar in het *Tractaet vande oudheyt vande Batavische nu Hollantsche Republique*, in 1610 gepubliceerd door Hugo de Groot. In dit traktaat wilde De Groot aantonen dat er geen wezenlijk verschil bestond tussen de Bataven en de Hollanders van zijn tijd. De geschiedenis van de Bataven tot aan de souvereine Staten van Holland wordt er voorgesteld als een van constante vrijheid en diende respect te creëren voor de Republiek in een monarchaal Europa. Haitsma Mulier noemt De Groots pleidooi een ‘exemplum’ voor het heden. Zo zouden de zeven Bataafse stammen die voor bepaalde tijd hun aanvoerders kozen een prefiguratie zijn van de zeventiende-eeuwse Staten.¹³ Daarnaast herkent De Groot een parallel tussen de opstand tegen de Spanjaarden en de Bataafse Opstand, waarbij Willem van Oranje als de Civilis van zijn tijd gold.¹⁴ Waar voor Aurelius de Bataven helden van weleer waren, wier verdwenen deugden weer op de voorgrond gebracht dienden te worden, was er volgens De Groot nauwelijks iets veranderd in zeventienhonderd jaar tijd.

Wat opvalt bij zowel Aurelius als De Groot is dat de inhoud van hun werk niet los valt te zien van hun politieke ideeën. De Bataven komen om de hoek kijken wanneer er wordt geprobeerd Holland te onderscheiden van Gelre of om het verzet tegen de Spaanse overheerser te stimuleren. De mythische beeldvorming rond de Bataven, die kenmerkend is voor de humanistische geschiedschrijving, ontstond uit ‘de behoefte een historische legitimatie voor het eigen bestaan als politieke eenheid te vinden [...] Motieven van historisch karakter werden daarin vermengd met politieke ideeën om in woord en beeld uitdrukking te geven aan contemporaine aspiraties van degenen die ze vertolkten’.¹⁵ Historische werken veranderden mettertijd enigszins van karakter, voornamelijk in de zeventiende eeuw, maar bleven volgens Haitsma Mulier politiek van aard tot de opkomst van de verlichte geschiedschrijving in de achttiende eeuw, waarin hoofdzakelijk morele kanten van het menselijk bestaan aan bod kwamen. Tot die tijd werd, voornamelijk in Holland, gretig van de Bataafse geschiedenis gebruik gemaakt om het heden te legitimeren.¹⁶ Uit deze scriptie zal echter blijken dat de verlichtingstraditie niet het einde betekende van deze politieke

¹² Mieke B. Smits-Veldt, ‘“Het vaderland” bij Hollandse rederijkers, circa 1580-1625: grondgebied en identiteit’, in: N.F.C. van Sas (red.), *Vaderland. Een geschiedenis vanaf de vijftiende eeuw tot 1940* (Amsterdam 1999) 83-107, aldaar 98-99.

¹³ Haitsma Mulier, ‘De Bataafse mythe opnieuw bekeken’, 351-352.

¹⁴ Teitler, *De opstand der ‘Batavieren’*, 51.

¹⁵ Haitsma Mulier, ‘De Bataafse mythe opnieuw bekeken’, 347.

¹⁶ Ibidem, 352; E.O.G. Haitsma Mulier, ‘Het begrip “vaderland” in de Nederlandse geschiedschrijving van de late zestiende eeuw tot de eerste helft van de achttiende’, in: N.F.C. van Sas (red.), *Vaderland. Een geschiedenis van de vijftiende eeuw tot 1940* (Amsterdam 1999) 163-179, aldaar 164.

geschiedschrijving, en dat het werk van Van Lennep ook gekenmerkt wordt door zijn contemporaine politieke opvattingen.

Het waren overigens niet enkel evident politiek geïnspireerde visies zoals die van De Groot die de Bataafse geschiedenis op dergelijke wijze gebruikten. Dit blijkt wel uit het feit dat zijn traktaat twintig jaar na de eerste druk van een nieuw notenapparaat werd voorzien door Petrus Scriverius, die werd gezien als autoriteit op het gebied van bronkennis van Batavia. Scriverius steunde De Groots visie en bedde deze in in de actuele stand van zaken rondom de Bataafse geschiedschrijving.¹⁷ De nadruk op de specifiek Hollandse relatie met de Bataven, die ook in het werk van Scriverius aanwezig is, kwam niet per se voort uit een consensus over de ligging van het Bataafse eiland. Eerder was dit het gevolg van het gegeven dat Holland tot ver in de achttiende eeuw het demografische en economische hart van de Republiek vormde. Het overgrote deel van de culturele productie vond dan ook in Holland plaats.¹⁸

1.2 ‘Vaderland’, ‘vrijheid’ en de Bataven, 1700-1780

Mogelijk was het de grote zelfstandigheid van de provincies van de Republiek, die maakte dat er in de zeventiende en de eerste jaren van de achttiende eeuw verrassend weinig historische werken zijn geschreven die de geschiedenis van alle gewesten omvatten. In de geschiedschrijving die plaatsvond in andere provincies dan Holland werd vaak geageerd tegen de Bataafse pretenties van de Hollanders. De polemieken rond de Bataafse mythe werd in de eerste helft van de achttiende eeuw nog fel gevoerd. Wel is er een verandering zichtbaar in het soort belangstelling voor het verleden. In de loop van de achttiende eeuw liep het aantal stadsgeschiedenissen terug en groeide het aantal geschiedenissen van gewesten en van de gehele Republiek. Het is in de jaren twintig dat de uitlatingen van geschiedschrijvers een andere wending nemen en op een krachtiger toon het vaderland, in dit geval Nederland, verheffen boven het buitenland.¹⁹ Het ongedifferentieerde gebruik van ‘vaderland’ lijkt in de eerste helft van de achttiende eeuw te verdwijnen en de term wordt dan steeds vaker ingezet als verweer tegen ongewenste invloeden van de klassieken of van de Franse cultuur.

¹⁷ Sandra Langereis, *Geschiedenis als ambacht. Oudheidkunde in de Gouden Eeuw: Arnoldus Buchelius en Petrus Scriverius* (Hilversum 2001) 227.

¹⁸ H. Wansink, ‘Holland en zes bondgenoten: de Republiek der Zeven Verenigde Provinciën’, in: G.A.M. Beekelaar (red.), *Vaderlands verleden in veelvoud: 31 opstellen over de Nederlandse geschiedenis na 1500* (Den Haag 1975) 252-274, aldaar 254.

¹⁹ Haitsma Mulier, ‘Het begrip “vaderland” in de Nederlandse geschiedschrijving’, 172-176.

Tegelijkertijd nam de interesse in de geschiedenis van het ‘vaderland’ van de gehele Republiek juist toe, zoals in het werk van Wagenaar, ‘en daarmee lijkt de opmaat te zijn ingezet tot de Verlichting, toen de geschiedenis van het vaderland op sterkere wijze dan ooit te voren met het ideaal van de vrijheid werd verbonden.’²⁰

Ook Tom Verschaffel stelt dat de verlichte geschiedschrijving wordt gekenmerkt door de aanwezigheid van een alomvattend verhaal waarin personen en gebeurtenissen hun belang ontleenden aan de relatieve plaats die ze innamen in dat verhaal: ‘En dat verhaal was de geschiedenis van dé mensheid, en van de vooruitgang, de toenemende vrijheid en de beschaving die deze kenmerkte.’²¹ Zo beschouwd kan Wagenaar, wiens geschiedenis draait om de ‘Vryheid des Vaderlands’ inderdaad gezien worden als verlicht geschiedschrijver.²² Verschaffel problematiseert dit idee echter omdat Wagenaar, net als veel andere auteurs in de Republiek, de Verlichting als filosofische stroming afwees en kritiek had op de bekende vertegenwoordigers ervan. Wagenaar vond dat betoog en pragmatische intenties ondergeschikt dienden te zijn aan de historische gegevens en nauwkeurig bronnenonderzoek.²³

Na het werpen van een wijdere blik wordt duidelijk dat de nationale geschiedschrijving in de achttiende eeuw in heel Europa een belangrijke manier is voor verlichte geschiedschrijvers om hun werk te structureren, zo blijkt uit het werk van Stefan Berger.²⁴ In deze nationale geschiedenissen werden burgers een politieke en nationale factor van de eerste orde en golden als de belichaming van de nationale wil en het nationale karakter. Veel van deze werken worden gekenmerkt door een intensieve zoektocht naar de origine van de natie: ‘Enlightenment historians were as prone as their sixteenth-century predecessors and their nineteenth-century successors to find the roots of their respective nations’, aldus Berger.²⁵ Vooral in het geval van geschiedschrijving waarbij een grote afstand overbrugd diende te worden – geografisch al dan niet chronologisch – konden geschiedschrijvers daarbij zeer speculatief te werk gaan indien het bronmateriaal afwezig of

²⁰ Ibidem, 179.

²¹ Tom Verschaffel, ‘De dissertatie. Onderzoek in een verlicht decor’, in: Jo Tollebeek, T. Verschaffel en L.H.M. Wessels (red.), *De palimpsest. Geschiedschrijving in de Nederlanden 1500-2000* (Hilversum 2002) 123-141, aldaar 126.

²² Jan Wagenaar, *Vaderlandsche historie, vervattende de Geschiedenissen der nu Vereenigde Nederlanden, in zonderheid die van Holland, van de vroegste tijden af. Uit de geloofwaardigste Schrijvers en egte Gedenkstukken samengesteld. Met konstplaten en kaarten opgehelderd, deel 1* (Amsterdam 1749) VIII.

²³ Verschaffel, ‘De dissertatie’, 128-130.

²⁴ Stefan Berger en Christoph Conrad, *The Past as History. National Identity and Historical Consciousness in Modern Europe. Writing the Nation: National Historiographies and the Making of Nation States in 19th and 20th Century Europe* 8 (Basingstoke 2015) 79.

²⁵ Berger, *The Past as History*, 42; citaat 72.

beperkt was.²⁶ In tegenstelling tot Haitsma Mulier benadrukt Berger dus de continuïteit in de geschiedschrijving van de achttiende en negentiende eeuw.

In dezelfde periode als waarin het begrip ‘vaderland’ een eenduidigere betekenis krijgt, namelijk geheel Nederland, neemt ook de betekenis van de Bataafse mythe een andere wending. Het gaat er niet meer om waar het Bataafse eiland precies zou hebben gelegen, oftewel om een geografische kwestie, maar om welke politieke groep zich Bataaf mag noemen. Deze ontwikkeling is onder meer zichtbaar bij de Doelistenbeweging van 1748. De Doelisten hadden als doel om de macht van regenten in te perken en om invloed van de burgerij op de samenstelling van het stadsbestuur te bewerkstelligen. In hun propaganda refereerden zij regelmatig aan het Bataafse verleden door te verwijzen naar de vrijheid die de Bataven altijd hadden nagestreefd.²⁷ Het begrip ‘vaderland’ heeft zijn geografische betekenis nooit helemaal verloren, maar duidde in de achttiende eeuw voornamelijk een politieke gemeenschap met gezamenlijke aspiraties en idealen aan. Volgens P.G.M. Blaas duidt ‘vaderland’ in het werk van Wagenaar op een ‘politieke geestesgesteldheid’, en het adjectief ‘vaderlandsch’ verwees naar de politieke republikeinse houding van waaruit Wagenaar zijn *Vaderlandsche historie* schreef.²⁸

Het begrip ‘vrijheid’, dat een primaire rol speelt in de *Vaderlandsche historie* van Wagenaar, kent een dergelijke politiek geïnspireerde betekenis. In de eerste helft van de achttiende eeuw kende ‘vrijheid’ een overwegend juridische en institutionele benadering, wat onder meer zichtbaar is in geschiedkundige werken van L.F. de Beaufort. Hij wees in de jaren 1730 op de kwetsbaarheid van vrijheid in een republiek, waarbij vrijheid voor hem draait om “de gesteltheit van de Gemeinte, op den Coophandel en neering, den Landbouw”.²⁹ Een vrije regering zou er voor moeten zorgen ‘dat “schraale en maegere landen” konden bloeien. De Beaufort verbond dus de positie van de Staten zonder stadhouder en de uitoefening van de juiste godsdienst met de welvaart van het land.’³⁰ Ook Wagenaar doelde met ‘vrijheid’ op corporatieve voorrechten, aldus Haitsma Mulier: ‘Hij zag de Staten en de vooraanstaanden als de behoeders van die “vrijheid” en zij vormden kennelijk het “volk” waarover hij schreef.’³¹

²⁶ Ibidem, 49.

²⁷ Teitler, *De opstand der ‘Batavieren’*, 61.

²⁸ P.B.M. Blaas, ‘Het karakter van het vaderland. Vaderlandse geschiedenis tussen Wagenaar en Fruin, 1780-1840’, in: N.C.F. van Sas (red.), *Vaderland. Een geschiedenis vanaf de vijftiende eeuw tot 1940* (Amsterdam 1999) 365-389, aldaar 371.

²⁹ E.O.G. Haitsma Mulier, ‘Het begrip “vrijheid” in de Nederlandse geschiedschrijving van de zeventiende tot de negentiende eeuw’, in: E.O.G. Haitsma Mulier en W.R.E. Velema (red.), *Vrijheid. Een geschiedenis van de vijftiende tot de twintigste eeuw* (Amsterdam 1999) 213-231, aldaar 221.

³⁰ Haitsma Mulier, ‘Het begrip “vrijheid” in de Nederlandse geschiedschrijving’, 221.

³¹ Ibidem, 223.

1.3 Een staat in verandering en het einde van de mythe? 1780-1840

Al in de loop van de achttiende eeuw was de kring van aanhangers van ideeën als die van Hugo de Groot al sterk geslonken. Hoewel zowel voorstanders als tegenstanders van dit ideaal wel inzagen dat hun eigen omstandigheden sterk verschilden van die van achttienhonderd jaar eerder, bleef de Bataafse mythe echter tot in de jaren negentig een emotionele kracht behouden.³² De grote economische achteruitgang na 1795 en de continue bemoeienis van de Fransen maakten dat de emotionele kracht van de Bataafse mythe alsnog snel afnam en het mythische element meer op de voorgrond kwam te staan, zo stelt Haitsma Mulier. De nieuwe helden kwamen uit de Opstand en de Gouden Eeuw. De Bataven waren nog wel onderwerp van literatuur en kunst, maar aan ‘de mythevorming op politiek en historisch terrein was een einde gekomen. Het “echte” onderzoek kwam nu op gang.’³³ Ook Auke van der Woud stelt dat de Bataafse mythe na 1800 in enkele jaren ‘spoorloos was uitgewist. Er ontbrak een klimaat waarin het steeds zo politiek gekleurde Batavenconcept verder kon gedijen’, getuige onder meer de vorming van een monarchale eenheidsstaat.³⁴ Op het eerste oog lijkt dit een afdoende verklaring voor de afwezigheid van de Bataafse mythe in de hedendaagse literatuur over de negentiende eeuw.

Recent onderzoek wijst er echter op dat het in het negentiende-eeuwse Nederlandse koninkrijk absoluut niet ontbrak aan politieke spanningen, en dat de monarchale eenheidsstaat niet betekende dat er daadwerkelijk sprake was van een gevoel van eenheid. Het heersende beeld in de Nederlandse geschiedschrijving van de decennia na het vertrek van de Fransen en het instellen van de monarchie is er een van ‘gedomesticeerde nationalisering, apolitiek burgerschap en landsvaderlijk bestuur’, aldus Jeroen van Zanten.³⁵ Hij heeft hier echter belangrijke kanttekeningen bij te maken. In de studies naar de jaren van 1813 tot 1814 in Nederland, is veel nadruk gelegd op de eenvormigheid en eenduidigheid van dit tijdperk. Van Zanten toont daarentegen aan dat er, ondanks de grote nadruk op saamhorigheid en verzoening die deze periode kenmerkt, wel degelijk politieke tegenstellingen en oppositie bestonden. Het is juist de nadruk op harmonie en onpartijdigheid die aangeeft dat dit het geval was. De depolitisering van 1813 leidde volgens Van Zanten tot andere vormen, stijlen

³² Haitsma Mulier, ‘De Bataafse mythe opnieuw bekeken’, 366.

³³ Ibidem, 367.

³⁴ Auke van der Woud, *De Bataafse Hut. Verschuivingen in het beeld van de geschiedenis (1750-1850)* (Amsterdam 1990) 30-32.

³⁵ Jeroen van Zanten, *Schielijk, Winzucht, Zwaarhoofd en Bedaard. Politieke discussie en oppositievorming 1813-1840* (Amsterdam 2004) 12.

en kwesties binnen de politiek. Men stelde zich voornamelijk de vraag ‘hoe politiek er gegeven de omstandigheden het beste uit kón zien, en niet hoe zij eruit moest zien.’³⁶

Ongetwijfeld zal de grote (politieke) instabiliteit van de decennia voor 1813 een reden zijn geweest voor deze houding. Pauline Bieringa stelt dat ‘vrijheid’ in politieke debatten in de eerste helft van de negentiende eeuw een ‘krampachtig hechten aan de grondwet van 1814’ inhield, omdat die de ‘burgerlijke vrijheid garandeerde door middel van bestuur bij wet.’³⁷ Dit streven staat haaks op het patriotse streven naar volledige volkssoevereiniteit uit de achttiende eeuw. Ook hier blijkt dat er in de politiek na de Franse overheersing binnen de bestaande kaders werd gedebatteerd en dat deze kaders niet werden bevroegd.

Van Zanten toont aan dat deze omstandigheden waren niet enkel zichtbaar in politieke, maar ook in sociaalmaatschappelijke sferen. De burgerij schikte zich in een collectieve beleefdheidsdwang en er was bijvoorbeeld sprake van een grote nadruk op standsverschillen en etiquette. De deugd van het leven in kleine kring betekende een tempering van de publieke sfeer. In het burgerschapsideaal stonden morele en culturele waarden centraal, aldus Van Zanten, en een apolitiek burgerschap gold als hét panacee. Goede politiek was een vaderlandse politiek en schiep genoeg in gezag, rust en overeenstemming: ‘Het streven naar gelijksgestemdheid werd als goedvaderlands gezien, niet het aangaan van discussie, het benadrukken van tegenstellingen of aankarten van misstanden.’³⁸ Ook in het jonge koninkrijk was er dus duidelijk sprake van een bepaalde gewenste politieke cultuur en houding van de burgerij.

Gezag, rust en overeenstemming werden in 1830 ruw verstoord door de Belgische Revolutie. De strijd verenigde de Noordelijke Nederlanders rond koning Willem I en voor even vielen ‘Oranje, vrijheid en vaderland’ samen, zo stelt Jeroen Koch.³⁹ Het was echter onduidelijk wat precies het vaderland was waarvoor werd gestreden. Moesten de Belgen gezien worden als opstandelingen binnen de eigen natie, of waren zij een andere natie? ‘Er school veel ironie in het feit dat de verontwaardiging over de onttakeling van het koninkrijk door “muitzieke Belgen” het Noord-Nederlandse sentiment versterkte zónder diezelfde Belgen eindelijk weer zichzelf te zijn’, aldus Koch.⁴⁰ Het lijkt erop dat de doorgedrukte overeenstemming dergelijke verwarring diende te omzeilen.

³⁶ Van Zanten, *Schielijk, Winzucht, Zwaarhoofd en Bedaard*, 13.

³⁷ Pauline Bieringa, ‘Vrijheid in het Nederlandse politieke debat, 1814-1840’, in: E.O.G. Haitsma Mulier en W.R.E. Velema (red.), *Vrijheid. Een geschiedenis van de vijftiende tot de twintigste eeuw* (Amsterdam 1999) 305-324, aldaar 310.

³⁸ Van Zanten, *Schielijk, Winzucht, Zwaarhoofd en Bedaard*, 45-58; citaat 58.

³⁹ Jeroen Koch, *Oranje in revolutie & oorlog. Een Europese geschiedenis 1772-1890* (Amsterdam 2018) 217.

⁴⁰ Koch, *Oranje in revolutie & oorlog*, 217.

In poëzie en toneel ontstond in de vroege negentiende eeuw een gelijkende thematiek van bedaardheid, zo stelt N.F.C. Van Sas. De held in de geschiedverhalen is uit op verzoening met de tegenpartij. Hij zou zich het liefst wijden aan zijn familie en was in de eerste instantie een echtgenoot, vader en vaderlander. Het vaderlandse verleden diende als een verbindend element, wat zichtbaar was in de literaire fictie van deze jaren.⁴¹ Volgens Neerlandica Beyke Maas schaarde ook Jacob van Lennep zich in deze traditie van verzoening, zij het gedeeltelijk. Maas stelt dat het verzoeningsideaal in het werk van Van Lennep concurrentie ondervond van het ideaal van oprechte en levendige overtuiging. Het vinden van een middenweg tussen verzoening en overtuiging leidde tot een spanningsveld in zijn werk, waarin regelmatig impliciete politieke boodschappen werden verwerkt. Het hoorde bij de vroeg-negentiende-eeuwse cultuur om ‘ingekleed’ te spreken, aldus Maas.⁴²

Het is een constatering die past bij het beeld van de negentiende eeuw als ‘gemaskerde eeuw’, zoals geschetst door Marita Mathijssen. De negentiende-eeuwse burgerlijke maatschappij werd volgens Mathijssen gekenmerkt door een grote verwarring met enerzijds een sterk streven naar harmonie en anderzijds de gewaarwording van de onredelijkheden en uitpattingen die de mens zo eigen zijn. Dit leidde tot het maskeren van ongewenstheden, wat noodzakelijk was om de maatschappij die de burgerelite voor ogen had te realiseren.⁴³ Ongetwijfeld zijn dergelijke bevindingen niet uniek voor de negentiende eeuw, maar Mathijssen biedt met haar mentaliteitsstudie een interessante kijk in de geforceerd harmonische samenleving die door bovengenoemde auteurs is geschetst.

1.4 Negentiende-eeuwse geschiedschrijving tussen feit en fictie

Bovenbeschreven ideeën over de verkapte politieke en maatschappelijke spanningen zullen het uitgangspunt zijn in de analyse van Van Lenneps *Onze voorouders*. Het is een werk waar opvallend genoeg nog geen onderzoek naar gedaan is. In dit onderzoek worden de korte verhalen *Alwart* en *Brinio* beschouwd als geschiedschrijving, hoewel het fictieve verhalen zijn. Van Lennep verklaart in de voorrede van *Onze voorouders* de gekozen synthese van feit en fictie. Hij ziet dat niet als problematisch, in tegendeel:

⁴¹ N.F.C. van Sas, *De metamorfose van Nederland. Van oude orde naar moderniteit, 1750-1900* (Amsterdam 2004) 89-95.

⁴² Beyke Maas, “‘Gedeeltelijke flauwheid & gedeeltelijke scheuring.’” Literatuur als arena van concurrerende idealen: het geval Jacob van Lennep’, in: *Neerlandistiek. Online tijdschrift voor taal- en letterkundig onderzoek* (2007) 1-6.

⁴³ Marita Mathijssen, *De gemaskerde eeuw* (Amsterdam 2002) 12-17, 247-248.

Slechts dit geloof ik te kunnen vaststellen, dat de rechte kennis der waarheid minder schade lijdt door een roman dan door een dagblad of een geschiedkundig werk. Dit moge bij den eersten opslag een paradox schijnen; maar niets is er, dat meer heeft van een paradox dan een nieuw denkbeeld: - en de verklaring mijner stelling is doodeenvoudig. De lezer van een roman is reeds door den titel gewaarschuwd, dat hij waarheid en verdichting door elkander gemengd zal vinden: en hij heeft het zich zelven te wijten, zoo hij alles voor goede munt opneemt. De dagblad- en de historieschrijver daarentegen beloven waarheid: - en hoevelen onder hen zijn er, die woord houden?⁴⁴

Neerlandica Joke van der Wiel maakt duidelijk dat er voor de historische roman in Nederland in de jaren dertig en veertig van de negentiende eeuw een complementaire rol naast de geschiedschrijving was weggelegd. De romanschrijver kon de zeden en gewoonten van een bepaalde tijd concretiseren en uitlichten, een rol die de verzakelijkende geschiedschrijving, die zichzelf meer als wetenschap ging profileren, in steeds mindere mate wist te vervullen. Een goede auteur, zo stelt Van der Wiel, trof de ‘geest des tijds’: ‘niet alleen door de juistheid van zijn informatie en door de vertrouwenwekkende geleerdheid die er vanaf straalt, maar ook door rijkdom van aankleding, uitgekiende dosering en schikking van gegevens, door “gloed” van beschrijving en finesse van detaillering.’⁴⁵

Opvallend is Van der Wiels constatering dat het voornamelijk de *illusie* van waarheid is die een romancier dient te creëren. Klaarblijkelijk diende ook de geschiedenis van een masker te worden voorzien. Van Lennep zegt dat ‘zij, die mijn verhaal alleen beschouwen als een roman, ter uitspanning nedergeschreven, zullen wel die moeite [het naslaan van de bronvermelding] niet nemen; doch voor de zoodanigen zijn ook alle aantekeningen overbodig.’⁴⁶ Van Lennep suggereert hier dat het aan de lezer is om zijn verhalen te beschouwen als feit of als fictie, en dat de verhalen in ieder geval als feitelijke geschiedschrijving beschouwd kunnen worden.

In zijn bespreking van de *vie romancée* beschrijft Leen Dorsman het genre als een ‘historische roman of althans zoiets als “volgens de procédés van de roman”, [...] uitgebreid naar alle biografische werken waarin op een of andere wijze fictie wordt aangewend [...] dan behoren tot de “fictionele biografie” teksten waarin fictie door de auteur bewust als strategie

⁴⁴ Van Lennep, *Onze voorouders*, 1.

⁴⁵ J.R. van der Wiel, *De geschiedenis in balkostuum. De historische roman in de Nederlandse literaire kritiek (1808-1874)* (Leuven 1999) 306-320; citaat 320.

⁴⁶ Van Lennep, *Onze voorouders*, 230.

is ingebracht.⁴⁷ Een *vie romancée* bevat ‘analyse, sfeer en feiten’, typische kenmerken van de biografie, maar is speelser en metaforischer en biedt daardoor meer ruimte aan de lezer.⁴⁸ Hoewel Dorsman het genre onderzoekt als twintigste-eeuws fenomeen, is het interessant om *Onze voorouders* te beschouwen in het licht van de *vie romancée*. Van Lennep biedt zowel de feiten en de analyse van de historicus (in het geval van de *vie romancée* de biograaf) als de sfeer en de metafoor van de romanschrijver. In zekere zin zou het werk van Van Lennep dus als *vie romancée* beschouwd kunnen worden. In de inleiding van *Alwart* schrijft hij: ‘Ik onderzocht, en vond slechts weinig zekers; maar gelijk schilders en dichters doen, ik vulde het onzekere aan.’⁴⁹ De rol van onderzoeker en van kunstenaar zijn voor Van Lennep niet los van elkaar te zien.

Deze overlappende rollen zijn eveneens kenmerkend voor andere geschiedschrijvers in Europa in de eerste helft van de negentiende eeuw. Volgens Stefan Berger stonden veel historici in deze periode eerder bekend om hun literaire stijl dan om hun kennis van de archieven. Romanschrijver Sir Walter Scott (1771-1832) gold als zeer gewaardeerd historicus. Zelfs geschiedschrijvers die trots waren op hun professionele expertise verkozen vaak een literaire stijl om hun werk krachtiger te maken en het aan een breder publiek te kunnen presenteren. ‘History was still predominantly perceived as an art form, but the professionalising historians began pointing to history as something in between art and science’, aldus Berger.⁵⁰

Voorals Romantische historici waren zich bewust van de beperkingen van historische representaties en reageerden hierop met een imaginaire reconstructie van het verleden, waarbij de grens tussen geschiedenis en literatuur verder vervaagde.⁵¹ Joep Leerssen betoogt dat ‘The poetical, narratological and historiographical intricacies of the relationship between spectacular description and eventual narrative, and of the question of beginnings, middles and endings, present a fascinating and challenging topic.’⁵² Dit thema heeft een specifiek belang in de periode en meer in het bijzonder in het genre van nationale geschiedschrijving,

⁴⁷ Leen Dorsman, ‘Het lelijke stiefzusje van de biografie. De *vie romancée*’, *Biografie Bulletin* 17 (2007) 1, 5-16, aldaar 11-12.

⁴⁸ Dorsman, ‘Het lelijke stiefzusje van de biografie’, 16.

⁴⁹ Van Lennep, *Onze voorouders*, 4.

⁵⁰ Berger, *The Past as History*, 88-90.

⁵¹ Ibidem, 90. Over de verhouding van Jacob van Lennep tot de Romantiek is uitgebreid geschreven, zie onder meer: Marita Mathijssen, *Jacob van Lennep. Een bezielde schavuit* (Amsterdam 2018); Jan Rock en Janneke Weijermars, ‘Jacob van Lennep. Een oog op Verlichting, historiezucht en Romantiek’ in: *De Negentiende Eeuw* 38 (2014) 3; Joep Leerssen, ‘Van Lennep als romanticus’ in: *De Negentiende Eeuw* 38 (2014) 3.

⁵² Joep Leerssen, ‘Setting the Scene for National History’, in: Stefan Berger en Chris Lorenz (red.), *Nationalizing the Past. Historians as Nation Builders in Modern Europe*. Writing the Nation: National Historiographies and the Making of Nation States in 19th and 20th Century Europe 4 (Basingstoke 2010) 71-85, aldaar 74.

omdat het bijdraagt aan onderliggende onzekerheden over de precieze aard van nationaliteit, het belangrijkste grondbeginsel van geschiedenis en geschiedschrijving in de negentiende eeuw.⁵³

Dit grondbeginsel gold ook specifiek binnen de Nederlandse geschiedbeoefening, zo blijkt uit het werk van Pieter Huistra. In de eerste decennia van de negentiende eeuw verschenen er veel nationale instellingen waar geschiedenis werd beoefend, en historici verenigden zich in nationale historische tijdschriften.⁵⁴ In het midden van de negentiende eeuw was geschiedbeoefening dan ook voornamelijk een nationale aangelegenheid, waarin het vaderland als gemeenplaats gold. Over wat ‘vaderland’ in geografische zin inhield was men het na 1830 wel eens, zo stelt Huistra. Het gevoel van eenheid van het Koninkrijk werd echter niet overal gedeeld. Zo werd de geschiedschrijving in de negentiende eeuw nog grotendeels georganiseerd op provinciaal niveau. Wel dienden deze lokale geschiedenissen in verband te staan met de vaderlandse geschiedenis, die als optelsom van velerlei lokale geschiedenissen werd beschouwd. Veel meer dan de som der delen bestond er dan ook niet: ‘De vaderlandse geschiedenis kon niet door de historicus, maar enkel door de boekbinder worden bijeengebracht’, concludeert Huistra; iets dat niet zozeer het gevolg was van particularisme, maar eerder gestimuleerd werd door een afkeer van het heersende Hollandocentrisme.⁵⁵

De bestudering van het verleden van de eigen provincie diende er volgens Huistra toe de eigen status te versterken. De constante onderlinge beïnvloeding tussen de contemporaine politieke verhoudingen en de historische representaties en argumenten die zichtbaar was in de Republiek bleef gedurende de gehele negentiende eeuw bestaan. In de negentiende eeuw draaide deze wisselwerking met name om de grote nadruk op eendracht, iets wat versterkt werd door de Belgische onafhankelijkheid.⁵⁶ Geschiedbeoefenaars legden hierbij nog altijd veel nadruk op historische parallellen. De geschiedbeoefening diende nuttig te zijn; het verleden maatschappelijk dienstbaar. Net als in de vroegmoderne tijd was de geschiedenis in de negentiende eeuw een leermeesteres, zo stelt Huistra, wat van de historicus een zedenmeester bij uitstek maakte.⁵⁷

De door Huistra benadrukte continuïteit in de geschiedschrijving van de negentiende eeuw ten opzichte van de achttiende, met een nog altijd aanwezig spanningsveld tussen de

⁵³ Leerssen, ‘Setting the Scene for National History’, 74.

⁵⁴ Huistra, *Bouwmeesters, zedenmeesters*, 52-55.

⁵⁵ *Ibidem*, 112-118; citaat 115.

⁵⁶ *Ibidem*, 200-202.

⁵⁷ *Ibidem*, 206-211, 224.

politieke verhoudingen en de geschiedbeoefening, doet de vraag rijzen waarom de Bataafse mythe samen met de achttiende eeuw lijkt te zijn verdwenen. De Bataven leenden zich al een lange tijd voor contemporaine politieke-maatschappelijke bespiegelingen, iets waar ook in de decennia na 1813 behoefte aan was. Dat wordt onder meer duidelijk uit het onderzoek waarin de voor deze periode zo typische beleefdheidsdwang nader onder de loep wordt genomen. De conclusie van Haitsma Mulier dat de mythevorming rond de Bataven in 1800 ten einde kwam om plaats te maken voor ‘echt’ onderzoek lijkt moeilijk te rijmen met de rol van leermeesteres die de geschiedenis in de negentiende eeuw had. Het was immers juist de geschiedenis van de Bataven die al drie eeuwen werd gebruikt als leermeesteres. Het onderzoek naar de werken van Wagenaar en van Van Lennep in de volgende hoofdstukken zal meer duidelijk maken over de verschillen en overeenkomsten tussen deze twee geschiedschrijvers, en over de al dan niet veranderende rol van de Bataven in de geschiedbeoefening.

Hoofdstuk 2 – Jan Wagenaar en zijn *Vaderlandsche historie* (1749)

2.1 De wereld van Wagenaar

Gezien de grote invloed van Wagenaar op de Nederlandse geschiedschrijving, die reikte tot diep in de negentiende eeuw, is er verrassend weinig onderzoek verricht naar de man en zijn werk. Een uitzondering is de uitgebreide historiografische studie naar Wagenaar van L.H.M. Wessels.⁵⁸ Wessels biedt verreweg de meeste informatie over Wagenaars leven en werk die in deze scriptie aan bod komt.

Jan Wagenaar (1709-1773) groeide op nabij de Nieuwe Kerk in het hart van Amsterdam. Als zoon van een schoenmaker kreeg hij geen mogelijkheid tot een academische vorming. Wel zagen zijn ouders in dat Wagenaar, gezien zijn grote leergierigheid en brede belangstelling, niet voorbestemd was zijn vaders levenspad te volgen. Wagenaar werd naar school gestuurd om een loopbaan in de koophandel voor te bereiden. Desondanks lukte het hem om als autodidact kennis te vergaren, zowel in de bellettrie, theologie, filosofie en vreemde talen, als in de natuurkunde en biologie. Vanuit deze autodidactische intellectuele ontwikkeling gezien was het een haast vanzelfsprekende stap van kennisvergarig naar kennisproductie.⁵⁹

Gezien zijn afkomst had Wagenaar gedurende lange tijd weinig contacten die hem materiaal zouden kunnen aandragen. Wagenaar heeft zijn bibliotheek, met daarin maar liefst 1036 door Wessels getraceerde titels, nagenoeg van de grond af opgebouwd. De samenstelling van de bibliotheek van Wagenaar weerspiegelt zijn grote betrokkenheid bij politiek-staatkundige onderwerpen en debatten in de Republiek in het midden van de achttiende eeuw.⁶⁰ Hij gold als geëngageerd pamflettist en propageerde de ‘verdiensten en deugden van een aristocratische regeringsvorm met een vanuit staatsrechtelijk oogpunt daarin evident ondergeschikte rol voor het stadhouderschap.’⁶¹ De Doelistenbeweging, die pleitte voor een erfelijk stadhouderschap, werd door Wagenaar dan ook scherp bekritiseerd.⁶² De standplaats van Wagenaar in dergelijke politieke discussies maakte dat latere kritiek op zijn

⁵⁸ L.H.M. Wessels, *Bron, waarheid en de verandering der tijden. Jan Wagenaar (1709-1773), een historiografische studie*. Hollandse Historische Reeks 27 (Den Haag 1997).

⁵⁹ Wessels, *Bron, waarheid en de verandering der tijden*, 23-35.

⁶⁰ *Ibidem*, 455, 518.

⁶¹ *Ibidem*, 72.

⁶² *Ibidem*, 312-313.

werk, waaronder ook zeker de *Vaderlandsche historie*, vaak luidde dat Wagenaar partijdig was en geen neutrale vertelling bood, in tegenstelling tot wat hij zelf beweert:

In 't verhaalen der zaaken, die 't wezen van zulk eene Historie uitmaaken, stellen wy ons de onpartydigheid als eene Hoofdwet voor: van zins de waarheid der Gebeurtenissen, en vooral de bedekte oogmerken, die de groote beweegraders der voornaamste Gebeurtenissen zyn, nimmer te ontveinzen; maar klaarlyk, zo ver zy ons bekend zyn, open te leggen.⁶³

Uit deze uitspraak dient echter niet te worden opgemaakt dat Wagenaar daadwerkelijk dacht een objectieve geschiedenis te vertellen die feitelijk geheel correct is. Even verderop stelt hij namelijk dat 'Wy gissen ook somtyds, en hoe kan men dit, vooral in 't verhaalen van oude Geschiedenissen, geheellyk myden?'⁶⁴ Wessels merkt hierbij terecht op dat Wagenaar, vooral in de eerste delen van de *Vaderlandsche historie*, in voetnoten vele toelichtingen geeft wanneer hij iets niet met zekerheid kan zeggen.⁶⁵ Wagenaar moet waarheid voornamelijk gezien hebben als een nobel streven.

De grote mate van zelfstandigheid maakte volgens Wessels dat Wagenaar voornamelijk belangstelling had voor 'meer praktisch georiënteerde disciplines in combinatie met een voorkeur voor de empirisch gefundeerde experimentele methode', zoals in de fysicotheologie en natuurwetenschappen.⁶⁶ Wessels biedt een zeer gedetailleerd overzicht van de werken die in Wagenaars bezit zijn geweest en van de bronnen die hij heeft gebruikt bij het schrijven van de *Vaderlandsche historie*.⁶⁷ In zijn geschiedkundige werken bestudeerde Wagenaar oorspronkelijke bronnen opnieuw en hij verrichtte historisch-kritisch onderzoek om zijn eigen standpunten op 'empirische' wijze te onderbouwen. Hij benadrukte regelmatig het belang van een kritische en onafhankelijke houding. Als men achteraf tracht een *Leitmotiv* te construeren dat Wagenaar inspireerde en dat zijn werk en opvattingen fundamenteel getekend heeft, dan is het wel 'zijn onvermoeibare streven naar betrouwbare kennis', zo zegt Wessels, 'een streven dat zich telkens weer heeft gemanifesteerd in zijn pogingen, als geschiedschrijver, een methodisch verantwoorde en op bewijsmateriaal gebaseerde weergave van het verleden te bieden'.⁶⁸ Dit betekende dat de oudheid niet langer als exclusief

⁶³ Wagenaar, *Vaderlandsche historie*, IX.

⁶⁴ Ibidem, IX.

⁶⁵ Wessels, *Bron, waarheid en de verandering der tijden*, 197.

⁶⁶ Ibidem, 34-35.

⁶⁷ Ibidem, voornamelijk hoofdstuk IX, 'Particuliere bibliotheek en handschriftenverzameling. Spiegel van 's mans oeuvre en opvattingen?', 455-518.

⁶⁸ Ibidem, 21-22; citaat 22.

paradigma gold, en dat de betrouwbaarheid van een bron afhankelijk was van de mogelijkheden tot controle en verificatie.

Schrijvers uit de Oudheid die door Wagenaar betrouwbaar worden geacht zijn in eerste instantie Tacitus en Caesar. Naast het gegeven dat hij veel informatie biedt, wordt Tacitus regelmatig aangehaald om opmerkingen van anderen te ontzenuwen.⁶⁹ In de eerste twee delen van de *Vaderlandsche historie*, de delen waarin verhaald wordt over de Bataven, wordt Tacitus in totaal 287 keer aangehaald – de *Annales*, *Historiae* en *Germania* bij elkaar opgeteld.⁷⁰ Hij wordt op afstand gevolgd door Caesar, die 50 keer wordt aangehaald.⁷¹ Het valt niet met zekerheid te zeggen wanneer welke editie van Tacitus wordt aangehaald door Wagenaar. Wel is het bekend dat Wagenaar meerdere edities gebruikt heeft, waaronder twee edities met meerdere door P.C. Hooft in het Nederlands vertaalde werken, uitgegeven in 1684 en 1704. Beide edities bevatten in ieder geval Tacitus' drie hierboven genoemde werken.⁷² Van *De Bello Gallico* van Caesar heeft Wagenaar tal van edities gebruikt; in zijn bibliotheek stond de editie die in 1697 was bezorgd door David Vossius.⁷³ Ook gebruikte Wagenaar meerdere edities van Suetonius; hij bezat een bundel uit 1690 met daarin meerdere werken.⁷⁴

2.2 De Bataven in de *Vaderlandsche historie*

Om de Bataven in de *Vaderlandsche historie* te kunnen onderzoeken zullen vier thema's nader worden uitgelicht: de oorsprong van de Bataven en de geografische kwestie van het Bataafse eiland; de Bataafse regeringsvorm; het verbond tussen de Bataven en de Romeinen; en tot slot de Bataafse Opstand. In de concluderende alinea's zal kort worden ingegaan op de betekenis van de bevindingen in het licht van de in Hoofdstuk 1 aan bod gekomen achtergrond.

Wagenaar plaatst het Bataafse eiland tussen de Rijn en de Waal, vanaf de splitsing ten oosten van Nijmegen tot de Noordzee. Hij noemt 'een groot deel van het tegenwoordig Gelderland, van Holland en van de Provincie van Utrecht'.⁷⁵ Het is volgens Wagenaar twijfelachtig of dit eiland van oudsher tot Gallië of Germanië gerekend werd, aangezien de Rijn de grens was maar het hem niet bekend is welke van de twee armen als grens diende. Het

⁶⁹ Ibidem, 129-130, 144.

⁷⁰ Ibidem, 148.

⁷¹ Ibidem, 148.

⁷² Ibidem, 541-542.

⁷³ Ibidem, 531.

⁷⁴ Ibidem, 541.

⁷⁵ Wagenaar, *Vaderlandsche historie*, 14.

lijkt er echter op dat de rechter arm als grens diende, wat betekent dat het Bataafse eiland in Gallië lag – wat niet wegneemt dat de bewoners wel degelijk Germanen konden zijn, zoals in het geval van de Bataven.⁷⁶ Gezien Wagenaar ‘vrijheid’ expliciet met de Germanen verbindt, zal het voor hem een relevante kwestie zijn geweest.

De Bataven maakten aanvankelijk deel uit van de Katten, maar ze verlieten deze stam na een interne strijd. Gezien hun dappere aard waren zij eigenlijk geneigd om de wapens op te pakken, maar op advies van hun priesters besloten de Bataven, die in de minderheid waren, te vertrekken. Zodoende kwamen zij op het – dan nog onbewoonde – eiland in het huidige Nederland terecht en ‘neemt onze Vaderlandsche Historie haaren eigenlyken aanvang.’⁷⁷ Aldus vormt Wagenaar een soort stichtingsverhaal, dat aanvangt met een Bataafse exodus en het vinden van een nieuw, eigen Kanaän waar de Bataven in vrijheid konden leven in een bosrijk en visrijk land dat ‘hun en hunnen Kinderen overvloedig onderhoud verschaffen zou.’⁷⁸

Opvallend is dat Wagenaar deze informatie uit de *Rijmkroniek* van Klaas Kolijn heeft, een werk dat hij later als *falsum* ontmaskerde. Al decennia heerste er onder geleerden twijfel over de echtheid van de *Rijmkroniek*, maar pas rond 1770 werd in linguïstisch onderzoek geconstateerd dat de tekst niet uit de twaalfde eeuw kon stammen. Wagenaar, die zich ook over de kwestie had gebogen, stelde naar aanleiding van de ontdekking dat ‘getuigen moesten een materiële basis voor hun beweringen hebben in de vorm van een oud handschrift en zij moesten hun beweringen laten toetsen in een genootschappelijk verband van geleerden.’⁷⁹

Wagenaar paste de tweede editie van de *Vaderlandsche historie*, uit 1770, aan de bevindingen rond de *Rijmkroniek* aan.⁸⁰ Een blik in deze tweede editie maakt duidelijk dat Wagenaar Klaas Kolijn uit de betreffende voetnoot heeft gehaald en heeft vervangen door historicus Gerard van Loon en diens *Aloude Hollandsche histori* uit 1734. De tekst is echter, op één toevoeging na, exact hetzelfde gebleven. Volgens de tweede uitgave verlieten de Bataven, ‘gelyk sommigen willen’, de Katten.⁸¹ Het staat dan niet langer geschreven in ‘onzer oudste Kronyken’.⁸² Ook de meeste andere verwijzingen naar Kolijn zijn aangepast naar

⁷⁶ Ibidem, 3-6.

⁷⁷ Ibidem, 13-15; citaat 15.

⁷⁸ Ibidem, 13.

⁷⁹ Jan Rock, “De Ezel die een Leeuwenhuid aangedaan hadt”. De ontmaskering van Klaas Kolijn en de Nederlandse filologie (1709-1777), *De Achttiende Eeuw* 41 (2009) 1, 75-93, aldaar 90.

⁸⁰ Wessels, *Bron, waarheid en de verandering der tijden*, 20.

⁸¹ Jan Wagenaar, *Vaderlandsche historie, vervattende de Geschiedenissen der nu Vereenigde Nederlanden, in zonderheid die van Holland, van de vroegste tijden af. Uit de geloofwaardigste Schrijvers en egte Gedenkstukken samengesteld. Met konstplaten en kaarten opgehelderd, deel 1* (Tweede druk, Amsterdam 1770) 13.

⁸² Jan Wagenaar, *Vaderlandsche historie* (Amsterdam 1749), 13.

Gerard van Loon, of anders Tacitus. Nergens is de inhoud hierdoor veranderd. Dit betekent niet dat Wagenaar valse informatie liet staan: een succesvolle vervalsers stelt zijn werk grotendeels samen uit echte oude onderdelen om het zo geloofwaardig mogelijk te maken.⁸³ Het toont juist Wagenaars grondige en constante bronnenkritiek, zeker gezien de bovengenoemde eisen die hij stelde.

Lang heeft men gedacht, zo schrijft Wagenaar, dat de Bataven ‘op de wyze van een Gemeenebest, door de Voornaamsten met toestemminge van ’t Gemeen, geregeerd geweest is; doch sommigen hebben onlangs beweerd, dat de Batavieren *geenszins eenen vryen Staat maar een Koningryk gestigt hebben*.’⁸⁴ Wagenaar doelt hier op Gerard van Loon. Zelf ziet Wagenaar echter niet voldoende aanleiding om zich achter Van Loon te scharen.⁸⁵ Ongetwijfeld speelden zijn republikeinse opvattingen daarbij een rol. De Bataafse regeringsvorm is interessant voor Wagenaar: hij besteedt er de nodige pagina’s aan en dit is tevens het eerste hoofdstuk waarin het beeld van de geschiedenis duidelijker beïnvloed is door contemporaine opvattingen.

De Bataven waren niet gewend onder een almachtige koning te leven en zijn altijd ‘jookerig [jeukerig] naar Vryheid’ geweest.⁸⁶ Ze prefereerden een regering van de voortreffelijksten, maar over belangrijke zaken beslisten de Bataven gezamenlijk op algemene landdagen die op vaste tijden gehouden werden. De opperste macht lag bij deze volksvergadering, een bijeenkomst van adel en volk waarbij koningen, legerleiders en rechters werden gekozen. Dit was, net als het feit dat men er gewapend verscheen, een blijk van hun hang naar vrijheid, aldus Wagenaar. De gekozen koningen voerden in oorlogstijd de legers aan. In vreedstijd regeerden ze over het volk ‘zo ver als de Germaanen zig lieten regeeren.’⁸⁷ Mocht een koning teveel macht uitoefenen dan was het snel met hem gedaan: het volk had net zo veel macht over de koning als andersom. Behalve koningen stelde de volksvergadering ook opperhoofden van de landstreken aan. Zij spraken lokaal recht en bepaalden welke akkers ingezaaid dienden te worden. De opperhoofden werden bijgestaan door een raad van honderd.⁸⁸ Wagenaar concludeert dat de regering van de Bataven in theorie koninklijk maar in de praktijk vrij is geweest. De meeste zaken werden afgehandeld door de opperhoofden en

⁸³ Rock, “De Ezel die een Leeuwenhuid aangedaan hadt”, 75-77.

⁸⁴ Wagenaar, *Vaderlandsche historie*, 29-30.

⁸⁵ *Ibidem*, 30.

⁸⁶ *Ibidem*, 30.

⁸⁷ *Ibidem*, 30-32; citaat 32.

⁸⁸ *Ibidem*, 34-35.

hun raad, er werd dan ook niet naar beschreven wetten maar naar ‘der Natuure en der Gewoonte’ geregeerd.⁸⁹

Wagenaars gewenste opvattingen over de achttiende-eeuwse Republiek schemeren duidelijk door bovenstaande omschrijvingen. Hij verbindt de Bataafse vrijheid met een regeringsvorm die de macht van de koning sterk inperkt; in de gekozen koning valt een kritiek op de recentelijk aangestelde stadhouder Willem IV te ontwaren, een voor het eerst erfelijke positie.⁹⁰ Tevens vallen soortgelijke opvattingen over vrijheid van de eerdergenoemde geschiedschrijver Beaufort te herkennen: ook bij Wagenaars Bataven draagt een vrije regering zorg voor de landbouw en daarmee voor ieders welvaart.

In zijn voorrede stelt Wagenaar dat ‘Onze Vaderlandsche Historie’ beschouwd kan worden als een ‘Historie der getergde, verdrukte, herleevende en zegepraalende Vryheid des Vaderlands’.⁹¹ Aldus impliceert Wagenaar dat er één vrijheid is, die in de loop der geschiedenis verdween en terugkeerde. Dat betekent dat degenen die anno 1749 een Republiek nastreefden met veel macht voor de gewestelijke Staten – de opperhoofden en hun raad van honderd – handelden in de geest van de Bataven, wat aansluit bij het achttiende-eeuwse idee van ‘vaderland’ als politieke gemeenschap. Het maakt dan niet zoveel uit dat de Bataven niet aanwezig waren in het grootste deel van het vaderland waar Wagenaar over spreekt. Al de besproken informatie kan volgens Wagenaar in principe ook gezegd worden over de Friezen, Cananefaten en alle andere stammen die in de contemporaine ‘Vereenigde Nederlanden’ gewoond hebben.⁹² Waarschijnlijk probeerde Wagenaar met deze opmerking de toch voornamelijk Hollands-Betuwse geschiedenis op heel de Republiek te betrekken. In veel passages is het sowieso niet geheel duidelijk of Wagenaar informatie vermeldt die de Bataven betreft, of de Germanen in het algemeen. Gezien zijn opvatting dat de Bataven veel met andere Germanen gemeen hadden, lijkt de kwestie voor Wagenaar niet heel relevant. Op een wat speculatieve manier past hij algemenere informatie over Germanen, of over een andere Germaanse stam, toe op de Bataven.

De Germaanse stammen reageerden verschillend op de komst van de Romeinen. Sommige stammen voerden oorlog, maar zij stonden kansloos tegen de Romeinen. De Bataven waren verstandiger en zagen in dat een strijd zinloos zou zijn. Net als een aantal andere stammen stuurden zij daarom gezanten naar de Romeinen om in vrede en vriendschap

⁸⁹ Ibidem, 35.

⁹⁰ Voor meer informatie over de invoering van het erfelijk stadhouderschap en de politieke situatie van de Republiek in deze periode, zie: Fred Jagtenberg, *Willem IV. Stadhouder in roerige tijden 1711-1751* (Nijmegen 2018).

⁹¹ Wagenaar, *Vaderlandsche historie*, VIII.

⁹² Ibidem, 36.

een verbond te sluiten. Ook de Cananefaten, het volk dat ten westen van de Bataven leefde, sloot waarschijnlijk een gelijkwaardig verbond. Wagenaar omschrijft hen als ‘een volk, van gelyken oorsprong, taal en dapperheid als de Batavieren; doch merkelyk kleiner in getal’.⁹³

Gezien de Romeinse overmacht zullen de Bataven zich tot op zekere hoogte hebben moeten onderwerpen, aldus Wagenaar, maar zij hoefden geen belastingen te betalen en ‘zekerlyk [waren zij] niet zo volkomen aan de Romeinen onderworpen, als andere Inwooners van Gallie. Hun toestand kwam het naast aan eene volkomene Vryheid, en daar de Galliers naderhand om de Vryheid stredden, deden zy ’t voornaamlyk om de eer.’⁹⁴ In ruil hiervoor stredden Bataafse soldaten mee in het Romeinse leger; later werden zij zelfs lijfwachten van keizer Augustus.⁹⁵ Een hele eer, want wat waren de Bataven anders ‘dan een hoop verjaarde zwervers, die zig gelukkig rekenden, dat zy den Roomschen Keizeren, voor Lyfwagten, dienen, en de Romeinsche Legers volgen mochten.’⁹⁶

Dankzij een verstandige politiek wisten de Bataven dus gedurende een lange tijd hun vrijheid te behouden. Na meer dan een eeuw was de situatie echter sterk veranderd. De Bataven werden ‘nu niet langer als Bondgenooten, gelyk eertyds; maar als Slaaven gehandeld. Zelden kwamen de Stedehouders om kennis te neemen van de roof- en bloedgierigheid der Oversten en Honderdmannen, aan welken men hen overleverde.’⁹⁷ Deze inperking van de vrijheid vormde de reden voor een opstand waarbij ook de Cananefaten, met hun legerhoofd Brinio, en de Friezen betrokken waren. Wagenaar bespreekt het verloop van de opstand zeer gedetailleerd. Hij citeert zelfs opstandsleider Julius Civilis, van wie een toespraak in de *Historiae* staat.⁹⁸ Hierin spreekt Civilis zijn legers toe aan de vooravond van een beslissende slag: ‘Gy hebt den Ryn en de Goden van Germanie in ’t gezigt. Vangt den stryd, onder hunne bescherming aan: en gedenkt aan uwe egtgenooten, ouders en vaderland; zo zal deeze dag loflyker dan al de voorigen, of versmaad by den nakomeling zyn.’⁹⁹ De slag ging helaas verloren; uiteindelijk mislukte ook de opstand en was ‘den Batavieren ’t vaderland ontroofd.’¹⁰⁰

Het leidde tot gemor onder de soldaten en Civilis was gedwongen om, vol verdriet maar ook levenskracht, een gesprek aan te gaan met de Romeinse legerleider Cerialis. Ze ontmoetten elkaar, elk op de andere zijde van een in het midden ingestorte brug over de

⁹³ Ibidem, 62.

⁹⁴ Ibidem, 46-50; citaat 49-50.

⁹⁵ Ibidem, 51-55.

⁹⁶ Ibidem, IV.

⁹⁷ Ibidem, 121.

⁹⁸ Tac. *His.* 5.17

⁹⁹ Ibidem, 171.

¹⁰⁰ Ibidem, 180.

‘Naauwale’, waarvan Wagenaar vermoedt dat het de IJssel is.¹⁰¹ In deze heroïsche setting onderhandelden zij over een verdrag en besloten zij om het oude bondgenootschap voort te zetten, waarbij Wagenaar opnieuw benadrukt dat de Bataven enkel manschappen voor oorlogen dienden te leveren maar geen belastingen hoefden te betalen. Het duidt Wagenaars connotatie aan van vrijheid met economische vrijheid.

Het moge duidelijk zijn dat ‘vrijheid’ het belangrijkste terugkerende thema is in Wagenaars gedetailleerde uiteenzetting over de Bataven. Het uitgangspunt van de Bataaf lijkt zijn eigen vrijheid te zijn, en dat speelt dan ook een voorname rol in overwegingen die moeten worden gemaakt en in de Bataafse regeringsvorm. Gezien Wagenaars grote politieke betrokkenheid is het onvermijdelijk om in deze geschiedenis geen analogie te herkennen. Vrijheid lijkt voor Wagenaar voornamelijk te betekenen dat de regering de bevolking zo veel mogelijk zaken op een zo laag mogelijk niveau laat bepalen; een actueel standpunt in het midden van de achttiende eeuw.¹⁰²

Dit roept de vraag op of Wagenaar daadwerkelijk een geschiedenis van het volk heeft geschreven, zoals hij stelt in zijn voorrede, of dat hij alsnog enkel de bovenlaag en de regering behandelt. Op het eerste gezicht lijkt het tweede het geval te zijn. Op een aantal pagina’s over de ‘Aart en Zeden der Batavieren’ na gaan alle hoofdstukken over militaire en politieke zaken. Toch ligt dit niet zo eenvoudig. Wagenaar suggereert dat ‘vrijheid’, het hoogste Bataafse goed, zich manifesteert in de juiste regeringsvorm, waarvan de volksvergadering het belangrijkste orgaan is. Deze regering lijkt het volk niet zozeer te representeren, maar eerder samen te vallen met het volk en haar wensen. Wagenaar lijkt, beïnvloed door het Verlichte denken, de Bataafse volksvergadering gezien te hebben als een soort synthese van de nationale wil en het nationale karakter. In deze zin heeft hij wel degelijk een geschiedenis van het volk geschreven, zij het niet volgens de hedendaagse opvattingen. Dat blijkt ook uit de reden van de Bataafse Opstand: de regerende Romeinen handelden niet vanuit de Bataafse wil en behandelden hen als slaven. Geen eigen volksvergadering betekende dus geen vrijheid. En met deze ongewenste invloeden was ook het Bataafse vaderland verloren.

Tot slot Wagenaars heen-en-weer-bewegen in zijn informatie over Bataven en Germanen. Het is interessant om Wagenaars omgang met de betrouwbaarheid van informatie nader te beschouwen. Enerzijds is het beschrijven van de ‘waarheid der Gebeurtenissen’ zijn

¹⁰¹ Ibidem, 181-182.

¹⁰² Wagenaar maakt niet duidelijk wie hij bedoelt als hij over het ‘volk’ spreekt. Enige uitwijding over het begrip ‘volk’ in het midden van de achttiende eeuw zou hier een welkome aanvulling zijn, maar wordt bemoeilijkt vanwege de huidige sluiting van de bibliotheken. Mogelijke aanvullingen zijn te vinden in: J.J. Kloek en K. Tilmans, *Burger. Een geschiedenis van het begrip in de Nederlanden van de Middeleeuwen tot de 21^e eeuw* (Amsterdam 2002).

uitgangspunt. We hebben bij de kwestie-Kolijn gezien dat een correcte geschiedschrijving voor Wagenaar ook daadwerkelijk belangrijk was. Anderzijds benadrukt Wagenaar al in de voorrede van de *Vaderlandsche historie* de onvermijdelijkheid van gissingen in de geschiedschrijving. Dit lijkt voor hem geen probleem te zijn, zo lang de schrijver dit erbij vermeldt. Hieruit valt de conclusie te trekken dat geschiedschrijving volgens Wagenaar niet altijd op de bronnen hoeft te berusten, zolang het maar eerlijk wordt vermeld. Zoals veel nationale geschiedschrijvers in de achttiende eeuw kon Wagenaar met gemak speculeren wanneer het bronmateriaal de kloof tussen hem en de Bataven onvoldoende wist te overbruggen.

Hoofdstuk 3 – Jacob van Lennep en zijn *Onze voorouders* (1838)

3.1 De wereld van Van Lennep

Jacob van Lennep (1802-1868) werd geboren aan de Amsterdamse Keizersgracht als oudste zoon van dichter en classicus David Jacob van Lennep en Cornelia van Orsoy. De familie Van Lennep bevond zich in de hoogste kringen van Amsterdam en het wekt dan ook geen verbazing dat Van Lennep, na afronding van de Latijnse school en het Athenaeum, in 1820 naar Leiden vertrok, alwaar hij in 1824 promoveerde in de rechten.¹⁰³ Na die tijd volgde een breed carrièrepad; zo is Van Lennep rijksadvocaat geweest en was hij Tweede Kamerlid van 1853 tot 1856, waar hij als conservatief politicus gold. In 1850 werd Van Lennep directeur van de N.V. Duinwater Maatschappij, die zorg droeg voor de aanleg van de eerste Amsterdamse waterleidingen.¹⁰⁴ Ondanks deze loopbaan geldt Van Lennep vandaag de dag vooral als schrijver van historische romans. Zijn korte verhalen, waaronder die uit de reeks *Onze voorouders*, zijn daarbij ondergesneeuwd geraakt ten opzichte van zijn ‘grote’ romans, zoals *De Roos van Dekama* (1836) en *Ferdinand Huyck* (1840).¹⁰⁵

De schrijversrol die Van Lennep aannam was die van de ‘opbouwende en geëngageerde sociaal werker’, zoals typerend is voor schrijvers in de negentiende eeuw, aldus Mathijssen.¹⁰⁶ Van Lennep was zich bewust van zijn *noblesse oblige* en hij zette zijn schrijverschap in voor een actief burgerschap. Hij schreef eens dat men oog diende te hebben voor de invloed van improductieve uitgaven op het geluk van de mens. Kunst diende bij te dragen aan de verbetering van de natie.¹⁰⁷ In dit licht lijkt Van Lennep met *Onze voorouders* geprobeerd te hebben meer saamhorigheid binnen de natie te creëren. Het is waarschijnlijk dat de korte verhalen een nieuw, breder publiek aanspraken. Dat betekent overigens niet dat iederéén baat zou hebben bij het leren over de vaderlandse geschiedenis. Toen Van Lennep tijdens een voetreis door Nederland in 1823 de Drentse veenkoloniën bezocht, verbaasde hij zich over de erbarmelijke staat van het onderwijs aldaar. Er werd namelijk erg veel tijd besteed aan ‘bijvakken’ als aardrijkskunde en vaderlandse geschiedenis: ‘Welk nut doen zij

¹⁰³ Marita Mathijssen, *Jacob van Lennep. Een bezielde schavuit* (Amsterdam 2018), 37-40, 71, 93, 144.

¹⁰⁴ Parlement.com, ‘Mr. J. van Lennep’, https://www.parlement.com/id/vg091l2sw6qy/j_van_lennep (03-03-2020).

¹⁰⁵ Digitale bibliotheek voor de Nederlandse letteren, ‘Jacob van Lennep’, <https://dbnl.nl/auteurs/auteur.php?id=lenn006> (03-03-2020).

¹⁰⁶ Marita Mathijssen, ‘Het uitwendige schrijverschap. Jacob van Lennep als publieke figuur’, *De Negentiende Eeuw* 38 (2014) 3, 133-143, aldaar 135.

¹⁰⁷ Mathijssen, ‘Het uitwendige schrijverschap’, 139-141.

aan mensen bestemd om achter de ploeg te lopen of de spade in de hand te nemen? Maken zij hun niet te onvrede met hun lot? bepalen zij hunne gedachten niet tot voor hen onnodige zaken?’¹⁰⁸

Van Lenneps pogingen tot het aaneensmeden van de Nederlandse bevolking door middel van geschiedschrijving waren overigens absoluut niet nieuw. Het werk van Jan Wagenaar had een grote stimulerende invloed op de geschiedschrijving en op de groei van de belangstelling voor geschiedenis in Nederland. Volgens Marita Mathijssen is de opgeklommen houthandelaar een voorbeeld geweest voor vele anderen die de pen in de hand namen en aan geschiedbeoefening gingen doen. Ook is het werk van Wagenaar, al in de achttiende eeuw, in grote aantallen heruitgegeven, al dan niet verkort, vereenvoudigd voor ‘eenvoudige burgers’ of schoolkinderen, of anderszins bewerkt.¹⁰⁹ Blijkbaar zag men ook in de achttiende eeuw al het belang van het verspreiden van de nationale geschiedenis onder een breed scala aan bevolkingsgroepen.

Wagenaars werk vormde een ‘onuitputtelijk arsenaal voor het politieke debat’ aan het eind van de achttiende eeuw.¹¹⁰ Aan de universiteiten kregen bepaalde leerstoelhouders vanaf de jaren 1760 het onderwijs in de vaderlandse geschiedenis toebedeeld, een ontwikkeling die waarschijnlijk niet los stond van Wagenaars werk. In zekere zin lag de *Vaderlandsche historie* aan de basis van de leerstoel die Robert Fruin in 1860 aannam, aldus Blaas.¹¹¹ Martinus Stuart, rijks-geschiedschrijver onder koning Willem I, bracht tussen 1821 en 1826 een voortzetting van de *Vaderlandsche historie* uit. Volgens Wessels werd Wagenaar na die tijd echter in een kritischer licht beschouwd. Zijn nationale geschiedenis zou wel erg Hollands zijn, en het doorlopende thema van de, toch voornamelijk Noord-Nederlandse, vrijheid lag in deze jaren te gevoelig om te dienen als vertrekpunt voor een algemene geschiedenis.¹¹²

Mogelijk heeft deze kritiek meegespeeld in het besluit van Willem I tot het uitroepen van een prijsvraag waarbij de deelnemers een plan voor een nationale geschiedenis konden inzenden. De hoofdreden was de noodzaak voor Willem I om over een nationale geschiedschrijving te beschikken die het gehele nieuwe koninkrijk besloeg, dus inclusief de

¹⁰⁸ Jacob van Lennep, *Nederland in den goeden ouden tijd, zijnde het dagboek van hunne reis te voet, per trekschuit en per diligence van Jacob van Lennep en zijn vriend Dirk van Hogendorp door de Noord-Nederlandsche provinciën in den jare 1823*, bezorgd door M. Elisabeth Kluit (Utrecht 1942) 127.

¹⁰⁹ Marita Mathijssen, *Historiezucht. De obsessie met het verleden in de negentiende eeuw* (Nijmegen 2013) 102-103.

¹¹⁰ P.G.M. Blaas, ‘Proloog. De opkomst van de vaderlandse geschiedenis 1760-1860’, in: *Geschiedenis en Nostalgie. De historiografie van een kleine natie met een groot verleden. Verspreide historiografische opstellen* (Hilversum 2000) 9-14, aldaar 11.

¹¹¹ Blaas, ‘Proloog’, 10.

¹¹² Wessels, *Bron, waarheid en de verandering der tijden*, 235, 266-267.

Zuidelijke Nederlanden. De winnaar van de prijsvraag zou de opvolger van de net overleden Stuart worden. Veel deelnemers worstelden met de erfenis van Wagenaar, aldus Jo Tollebeek. Men diende, in tegenstelling tot Wagenaar en Stuart, in staat te zijn een ‘hooger standpunt’ in te nemen door samenhang tussen de feiten weer te geven en de vooruitgang van de beschaving te benadrukken. Het werk diende een geschiedenis van het volk te worden. Deze ‘wijsgerige geschiedschrijving’ werd gepresenteerd als vernieuwing, maar wortelde in de achttiende-eeuwse Verlichting.¹¹³

De sceptische houding jegens Wagenaar lijkt Van Lennep er overigens niet op na te houden. Hij noemt, naast Tacitus en Hendrik van Wijn, ‘de *Vaderlandsche Historie* van Wagenaar, en dergelijke werken, welke mij daartoe de bouwstoffen geleverd hebben, zijn in ieders handen of behoren het te zijn.’¹¹⁴ Pieter Huistra laat zien dat de *Vaderlandsche historie* in de jaren 1840 inderdaad nog altijd werd beschouwd als het belangrijkste geschiedwerk, hoewel Wagenaars partijdigheid wel degelijk als problematisch werd gezien.¹¹⁵

Om de mogelijkheid tot het beschouwen van zijn korte verhalen als geschiedschrijving te bevorderen of te verduidelijken, geeft Van Lennep aan het eind van elk verhaal een lijst met aantekeningen. Het zijn interessante toevoegingen die voornamelijk bronvermeldingen en toelichtingen bij keuzes voor bepaalde elementen in het desbetreffende verhaal bevatten. Van Lennep heeft het niet noodzakelijk geacht een noot te plaatsen bij elk gegeven waarbij een geschiedschrijver dit zou doen. Zijn werk bevat dan ook aanzienlijk minder noten dan dat van Wagenaar. In *Onze voorouders* dienen de eindnoten meer een complementaire dan een verwijzende rol. Bij *Alwart* verwijst Van Lennep enkel naar *De Bello Gallico* van Caesar, *De Vita Caesarum* van Suetonius en de *Historia Naturalis* van Plinius. Veelal citeert hij in het Latijn de informatie die hij gebruikt heeft en geeft hij er een toelichting bij. Op een gegeven moment laat Van Lennep een Romeinse legeraanvoerder bijvoorbeeld uitspraken doen over de snelheid waarmee zijn leger zich kan voortbewegen. In een eindnoot licht Van Lennep toe dat hij deze uitspraken heeft gebaseerd op informatie van Suetonius over de snelheid van het leger van Caesar, en hij citeert vervolgens de desbetreffende passage.¹¹⁶ Op deze manier kan Van Lennep zijn lezer meer informatie bieden. Daarnaast laat hij ermee zien dat zijn verhaal misschien fictie is, maar wel degelijk zo gebeurd zou kunnen zijn.

¹¹³ Jo Tollebeek, ‘Een gedwongen plooi. Geschiedenis schrijven in het Verenigd Koninkrijk van Willem I’, *De Negentiende Eeuw* 38 (2014) 3, 203-223, aldaar 212-213.

¹¹⁴ Van Lennep, *Onze voorouders*, 458.

¹¹⁵ Huistra, *Bouwmeesters, zedenmeesters*, 148.

¹¹⁶ Van Lennep, *Onze voorouders*, 35, 55.

In *Brinio* komen meer verschillende bronnen aan bod, wat eenvoudigweg komt door de veel grotere omvang van het verhaal. Van Lennep verwijst regelmatig naar de *Germania* en de *Historiae* van Tacitus. Welke edities Van Lennep gebruikte is net als bij zijn andere bronnen niet bekend, maar gezien de citaten in het Latijn – en zijn opleiding – lijkt het niet om de bij Wagenaar genoemde editie van P.C. Hooft te gaan. Dit vermoeden wordt bevestigd door Van Lenneps opmerking bij het begin van Julius Civilis' opstand dat 'Wie de wisselvalligheden, welke den krijg kenmerkten, begeert te leeren kennen, kan die bij Tacitus, of, zoo hij noch diens Latijn, noch het Latijnsch-Neêrduitsch van Hooft verstaat, bij Saint-Simon of bij Wagenaar vinden.'¹¹⁷ Andere Romeinse schrijvers die Van Lennep noemt zijn Martialis, Scipio, Horatius (een Nederlandse vertaling door P. van Winter) en Juvenalis.¹¹⁸ Tot slot noemt hij Petronius, wiens beschrijving van een Romeins gastmaal Van Lennep gebruikt om een Romeinse soldaat op bezoek bij Brinio te laten murmureren over de eetgewoonten aldaar.¹¹⁹ De Nederlandse geschiedschrijvers die genoemd worden zijn N. Westendorp, die een 'uitmuntende verhandeling' schreef over de heirweg langs de Rijn, Hendrik van Wijn (*Historische en letterkundige avondstonden* uit 1800) en Jan Wagenaar (*Vaderlandsche historie*).¹²⁰

3.2 De Bataven in *Onze voorouders*

Volgens Van Lennep woonden de Bataven aanvankelijk op het eiland tussen de Rijn en de Waal. Pas later kwam daar het gebied tussen Waal en Maas bij, waar de Bataven genoodzaakt heen verhuisden ten gevolge van een groeiende bevolking. Hoe de Bataven aanvankelijk op het eiland zijn beland laat Van Lennep in het midden. Wel benoemt hij de grote moeilijkheden van het onderzoeken van de geschiedenis van 'ons oude vaderland', vanwege de schaarste aan overgeleverd bronmateriaal maar ook door de veranderlijkheid van het Nederlandse landschap.¹²¹ Het valt op dat de personages in *Alwart* en *Brinio* hun identiteit regelmatig expliciet ontleen zowel aan het feit dat zij Germaan zijn als aan hun eigen stam. Zo benadrukt de Bataafse gids van een verkennende groep Romeinse soldaten dat twee Germaanse passanten absoluut geen landgenoten van hem zijn, 'daar zij tot de Kaussen

¹¹⁷ Ibidem, 224.

¹¹⁸ Ibidem, 230-231.

¹¹⁹ Ibidem, 98, 230.

¹²⁰ Ibidem, 229.

¹²¹ Van Lennep, *Onze voorouders*, 3-4.

behooren en ik van ouder tot ouder een Batavier ben'.¹²² Even later stelt de Romeinse legioenleider Aquilius: 'Kaninefaat of Batavier! dat zal zooveel niet verschillen', waarop iemand hem corrigeert omdat de 'Kaninefaten en Batavieren zoo verschillend van elkanderen zijn, als de inwoners van Rome en die van Parthenope.'¹²³ Dergelijke nadruk op de uniciteit van elke Germaanse stam is kenmerkend voor de verhalen van Van Lennep. Desondanks zijn er in *Onze voorouders* geen opvallende verschillen te ontwaren tussen de Bataven en de Cananefaten, het is enkel het onderwerp van gesprekken tussen personages.

De Bataven volgden volgens Van Lennep een gekozen opperhoofd, dat ze 'bereid waren te volgen, waarheen hij hen verkoos te leiden.'¹²⁴ Er was nog geen sprake van leenmanschap of van dienstbaarheid, men schaarde zich vrijwillig achter degene wiens leiderschapskwaliteiten men het meest waardeerde. Op de volksvergaderingen mocht elke Bataaf zijn stem uitbrengen wanneer er over een vraagstuk werd vergaderd. In de praktijk echter werd er in een voorafgaande vergadering van de voornaamsten al een beslissing genomen, waardoor de beslissing van de volksvergadering voonamelijk voor de vorm bestond.¹²⁵ Van Lennep benadrukt dus de primaire rol van de Bataafse elite, die de bevolking slechts beperkt betrok bij de besluitvoering. Waarom hij dat doet wordt niet duidelijk. Mogelijk was hij sceptisch over de grote mate van zelfbeschikking die door zijn voorname bron, Wagenaar, wordt benadrukt. Misschien zijn Van Lenneps eigen politieke opvattingen te herkennen. Mathijssen schetst hem als 'verstokte royalist die weinig zag in breed kiesrecht en ministeriële volmachten.'¹²⁶

Ook de naderende komst van de Romeinen naar de grenzen van het Bataafse gebied werd besproken op een dergelijke vergadering der voornaamsten, waarbij de vraag luidde of de Romeinen bevochten diende te worden of dat men een verbond diende te bewerkstelligen. Het belangrijkste argument tegen zo'n verbond waren de hoge belastingen die de Galliërs betaalden sinds hun verbond met de Romeinen. Degenen die zich voor een verbond uitspraken bepleitten een vriendschap boven een oorlog die, in het geval van een nederlaag, tot slavernij zou leiden. Hoofdpersoon Alwart, een voorname Bataaf, is aanvankelijk erg fel en wil het liefst meteen de wapens tegen de Romeinen oppakken. Gaandeweg komt Alwart echter tot het besef dat een verbond zo verkeerd nog niet is en verandert hij van mening. Wanneer blijkt dat Caesar Alwarts vrouw heeft gered uit de handen van de Usipeten, hun

¹²² Van Lennep, *Onze voorouders*, 34.

¹²³ Ibidem, 35.

¹²⁴ Ibidem, 7.

¹²⁵ Ibidem, 7-8.

¹²⁶ Mathijssen, *Jacob van Lennep*, 291.

gezamenlijke vijand, is Alwart om. Het verbond wordt gesloten en trots verlaat Alwart niet veel later zijn thuisland, om volgens afspraak in het Romeinse leger te dienen.¹²⁷

Van Lennep poneert met Alwart een wat kinderlijk personage, dat handelt vanuit zijn gevoel. Hij kijkt behoorlijk op tegen het vertoon van de Romeinen, maar is aanvankelijk te trots om dat te laten blijken. Ook de Cananefaten in het verhaal *Brinio* worden op een dergelijke wijze geschetst. Zij zijn oprecht, gastvrij en nieuwsgierig, maar ook lomp en onwetend. De Romeinen daarentegen worden afgeschilderd als beschaafd, intelligent en elegant maar ook decadent en arrogant. Zo zegt een Romein over de Cananefaaf Brinio, bij wie hij nota bene als gast aan tafel zit, dat hij ‘evenals het redeloze vee, de weldaden der beschaving niet kent en dienvolgens veracht.’¹²⁸ Brinio zegt, als het gesprek even later wat ongemakkelijk over de verschillen tussen gastheer en gasten gaat: ‘Gaarne [...] zullen wij de Romeinen navolgen in die zeden en kunstigheden, waardoor zij zoovele volken der aarde aan zich onderworpen hebben; maar niet in die gebruiken, welke geen ander gevolg hebben, dan dat zij het lichaam verwijfd en krachteloos maken.’¹²⁹ De Bataven en Cananefaten lijken volgens Van Lennep, als eerste bewoners van Nederland, nog een zekere authenticiteit te bezitten, maar ook onderaan de ladder der beschaving te staan. *Alwart* en *Brinio* zijn de eerste twee verhalen van de reeks *Onze voorouders*, die uiteindelijk de ‘trapsgewijze ontwikkeling’ van de volkeren en maatschappelijke stelsels in Nederland moet tonen.¹³⁰

Aanvankelijk verliep de samenwerking met de Romeinen naar wens en werden er bekwame, eerlijke stadhouders aangesteld die op de sympathie van de Cananefaten konden rekenen. In de loop der jaren veranderde dat echter. Er stonden enkel nog stadhouders aan het roer wier ‘schraapzucht, dartelheid en onderdrukking’ de Romeinse naam sterk gehaat maakte.¹³¹ De lokale aanzienlijken onderhielden nauwelijks nog contact met de Romeinse opperhoofden. Over de Bataafse oproep om in opstand te komen werd onder de Cananefaten dan ook niet lang getwijfeld: ‘Eindelijk dan zal ik mijn Vaderland vrij zien en de zonen van Neder-Germanië zullen niet langer van de grillen der Romeinsche dwingelanden afhankelijk zijn’, roept een Cananefaafse soldaat.¹³² Desondanks lijkt Van Lennep de opstand niet toe te juichen. Het verhaal wordt grotendeels verteld vanuit het perspectief van Aquilius, een vriendelijke en intelligente Romeinse legerleider die op de sympathie van Brinio kan rekenen. Aquilius vervult tijdens de opstand zijn plicht als Romein maar is eigenlijk droevig gestemd

¹²⁷ Van Lennep, *Onze voorouders*, 10-25.

¹²⁸ Ibidem, 60.

¹²⁹ Ibidem, 60.

¹³⁰ Ibidem, 1

¹³¹ Ibidem, 39.

¹³² Ibidem, 221.

over de situatie. Ook Brinio zelf was geen conflictzoeker, hij heeft ‘alleen gevochten om zijn landstreek tegen vreemd geweld te verdedigen’ en hij heeft zich dan ook niet bij het leger van Civilis aangesloten.¹³³ Van Lennep lijkt een verzoenende houding te bepleiten, ook tegenover degenen met wie men het misschien niet eens is. Het gevecht is soms noodzakelijk, maar niet de uiteindelijke oplossing.

Van Lennep stopt met het verhalen van de opstand op het moment dat de Bataven gaan meevechten, en maakt een sprong naar het moment dat er vrede wordt gesloten met de Romeinen. Civilis zag in dat de strijd niet te winnen was. Hij achtte het raadzaam voor de omstandigheden te zwichten en ging het gesprek aan met Cerialis in het Romeinse legerkamp, om aldaar tot een verdrag te komen. Het is een heel wat minder heroïsche setting dan de gebroken brug waar Wagenaar over spreekt. Van Lennep legt in zijn aantekeningen uit dat de plaats waar het gesprek plaats heeft gevonden moeilijk te bepalen is. Het Latijn van Tacitus is op meerdere manieren vertaald, Van Lennep verkiest de ‘gewone vertaling’: ‘de brug over den vloed Nabalía’.¹³⁴ Hij gaat ervan uit dat het altijd onzeker zal blijven waar dit geweest moet zijn.

Niet lang na het sluiten van de vrede wordt er in het land van de Cananefaten een nieuwe stadhouder geïnstalleerd. Brinio heeft de persoon zelf aangedragen; het mocht niemand verbazen dat het Aquilius is. Enige maanden later trouwt Aquilius zelfs met de jongere zus van Brinio, en ‘Romeinsche weelde en Germaansche overvloed vereenigden zich om dezen echt te vieren.’¹³⁵ De banden tussen de volkeren werden hierna niet meer verbroken. Daarmee is het zo typische negentiende-eeuwse verzoeningsdiscours alomtegenwoordig bij Van Lenneps Bataven en Cananefaten. Hij lijkt eendracht als voorbeeld voor zijn landgenoten te willen stellen. Dit vermoeden wordt versterkt door het feit dat Van Lennep een vergelijking maakt tussen de legers van Caesar en Napoleon, en stelt dat het Latijn in het jaar 69 in de Nederlanden de status had die het Frans er had ten tijde van Napoleons overheersing.¹³⁶ Het lijkt erop dat het verzoeningsthema uit *Onze voorouders* als voorbeeld moet dienen na de grote politieke tweespalt die Nederland decennia in zijn greep had gehouden.

Met *Onze voorouders* heeft Van Lennep een werk geschreven dat duidelijk voortkomt uit de kenmerkende tradities van de literatuur in de eerste helft van de negentiende eeuw: de helden zijn trots op hun vaderland, en gaan juist daarom op zoek naar gelijkgestemdheid met

¹³³ Ibidem, 226.

¹³⁴ Ibidem, 231.

¹³⁵ Ibidem, 229.

¹³⁶ Ibidem, 29, 38.

hun tegenstander. Zij weten dat dit uiteindelijk ook voor henzelf het beste zal zijn. De verhalen spelen zich af in en rondom de belangrijkste historische gebeurtenissen uit de Bataafse en Cananefaafse geschiedenis en schenken daarnaast veel aandacht aan de Bataafse als de Romeinse cultuur. De lezer komt veel te weten via de uitspraken en handelingen van de personages, en via de omschrijvingen van Van Lennep zelf. Desondanks is het verschaffen van historische kennis niet het primaire doel van de verhalen, net zo min als het bieden van een amusant verhaal. Deze twee motieven zijn in de eerste instantie een middel om de lezer te leren over het belang van eendracht en verzoening. Daarbij is het waarschijnlijk dat het verspreiden van historische kennis wel een doel van Van Lennep was, maar dat hij van mening was dat deze kennis uiteindelijk tot een eensgezindere natie zou leiden. In *Onze voorouders* blijkt een zedenmeester aan het werk te zijn: Van Lenneps geschiedverhalen zijn geschreven om van te leren en zo een maatschappelijke bijdrage te leveren.

Dit betekent echter niet dat men volgens Van Lennep de Bataafse zeden precies als voorbeeld zou moeten nemen. Het is immers een onbeschaafd volk dat niet van de rede uitgaat. Op dat vlak kunnen de Bataven nog veel leren van de beschaafde Romeinen, die duidelijk een hogere cultuur kennen. Tevens lijkt Van Lennep het toe te juichen dat Romeinse stadhouders het in de lage landen voor het zeggen hebben, mits zij eerlijk en bekwaam zijn. Er schemert dan ook wel een zeker idee van ‘ken uw plaats’ in de verhalen door, iets dat ook blijkt uit Van Lenneps voorstelling van de Bataafse volksvergadering. Die wordt immers gehouden wanneer de voornaamsten reeds een beslissing hebben genomen. Het lijkt een verbeelding van Van Lenneps eigen positie in de Nederlandse maatschappij: bewust van zijn adellijke plicht en aanjager van velerlei verbeteringen van de positie van armen, tegelijkertijd bepaald geen aanjager van democratische vernieuwingen.¹³⁷ Bovendien gold volkssoevereiniteit rond 1840 als een radicaal idee, en fungeerde het als een soort metafoor voor de excessen uit de revolutionaire decennia rond de eeuwwisseling.¹³⁸

Door op een creatieve wijze om te gaan met zijn bronnen creëert Van Lennep verhalen die waarschijnlijk zijn: de geschetste situaties zouden zo gebeurd kunnen zijn. Op deze wijze weet Van Lennep veel gedetailleerde informatie over gebruiken en gewoonten van de Bataven en Cananefaten, en in mindere mate ook de Romeinen, te integreren in een historische gebeurtenis waarover dergelijke informatie niet aanwezig is. Van Lennep is zich bewust van de onmogelijkheid te kunnen vertellen hoe de ontmoetingen, gesprekken en veel andere gebeurtenissen in het Bataafse verleden zijn verlopen, en vult deze kloof met informatie uit

¹³⁷ Mathijssen, *Jacob van Lennep*, 365-366.

¹³⁸ Van Sas, *De metamorfose van Nederland*, 29.

ander bronmateriaal om zo zijn verhaal te vormen. Toch heeft Van Lennep meer met de historische gebeurtenissen gedaan dan enkel het aanvullen van onzekerheden, zoals hij het verwoordt.¹³⁹ De aanvullingen bij het onzekere beïnvloeden ook het zekere, of, in andere woorden: de aanvullingen die Van Lennep maakt beïnvloeden ook de historische personen en gebeurtenissen die daadwerkelijk hebben plaatsgevonden, die daardoor op een bepaalde wijze aan de lezer verschijnen. Deze wijze is typerend voor de literatuur en cultuur van Van Lenneps eigen tijd.

¹³⁹ Van Lennep, *Onze voorouders*, 4.

Conclusie

In dit onderzoek staat de geschiedschrijving over de Bataven bij Jan Wagenaar en Jacob van Lennep centraal. Het uitgangspunt hierbij is dat de aanname dat de Bataafse mythe rond 1800 van het toneel verdween, heroverwogen dient te worden in het licht van recent historische onderzoek naar voornamelijk de eerste helft van de negentiende eeuw. Ten eerste blijkt dat er gedurende deze periode meer onenigheid en frictie bestond dan lang werd aangenomen. Er heerste een uitgesproken verzoeningsdiscours dat een duidelijk idealiserend beeld van de gewenste politieke en maatschappelijke waarden voortbracht. Ten tweede is duidelijk geworden dat de negentiende-eeuwse geschiedbeoefening in belangrijke mate voortbouwt op de geschiedbeoefening van de achttiende eeuw, waarbij geschiedbeoefening en politiek op elkaar inwerkten. Het zijn juist deze omstandigheden waarin de Bataafse mythe sinds de zestiende eeuw gedijde.

Om concreet te onderzoeken of er ook met betrekking tot de negentiende eeuw gesproken kan worden van een Bataafse mythe, is allereerst onderzocht hoe de Bataven precies gerepresenteerd worden in de *Vaderlandsche historie* en in *Onze voorouders*. Zo is duidelijk geworden in hoeverre Van Lenneps werk overeenkomsten vertoont met dat van Wagenaar. Allereerst is er een aantal duidelijke verschillen tussen de twee werken te noemen. Bij Wagenaar staan de Bataven aan het begin van de vrijheid die zo kenmerkend is voor de Nederlandse geschiedenis. Dit is zichtbaar bij de Bataafse volksvergadering en de volkssoevereiniteit, waar zij zo hartstochtelijk voor hebben gestreden. Het vaderland bestaat bij gratie van deze soevereiniteit. Voor Van Lennep staan de Bataven aan het begin van de trapsgewijze ontwikkeling van de beschaving in Nederland. Ondanks hun primitiviteit kan de lezer veel van de hoofdpersonen leren: strijden voor de vrijheid van het volk betekent juist ook het zich kunnen verzoenen met de tegenstander. Daarnaast is een goed en eerlijk gezag belangrijk om de vrijheid te waarborgen. Een deugdelijk vaderland kent gelijkgestemdheid en een bevolking die dit gezag respecteert.

Wagenaar en Van Lennep hebben elk een heel ander beeld van ‘vrijheid’ en ‘vaderland’. Beiden zijn daarbij beïnvloed door de politieke en maatschappelijke situaties in hun eigen tijd, waarbij zij een sterke betrokkenheid kenden. Wat echter overeenkomt, is het feit dat zij beiden de geschiedenis van hun vaderland expliciet laten aanvangen met de Bataven als voorvechters van hun vrijheid en hun vaderland. Tevens gebruikten zij hoofdzakelijk dezelfde bronnen. De Bataafse geschiedenis wordt door zowel Wagenaar als

Van Lennep aangegrepen voor kritiek op de contemporaine politieke en maatschappelijke situatie. De geschiedschrijving van beiden wordt in belangrijke mate gevormd door hun politieke opvattingen. In dit opzicht schrijft Van Lennep de Bataafse geschiedenis dus op eenzelfde wijze als Wagenaar en sluit hij aan bij een traditie die sinds de zestiende eeuw aanwezig is geweest in de Republiek. Hieruit valt te concluderen dat de Bataafse mythe een doorwerking kende tot ver in de negentiende eeuw. De Bataafse mythe is ook in de negentiende eeuw gevormd naar de toenmalige stand van zaken in politiek, maatschappij en geschiedschrijving. Deze conclusie bevestigt de besproken overeenkomsten tussen de achttiende- en negentiende-eeuwse geschiedschrijving.

Vervolgonderzoek naar andere geschiedschrijvers zou kunnen uitwijzen hoe algemeen de Bataafse mythe verspreid was gedurende de negentiende – en wellicht ook nog twintigste – eeuw. Dit zou niet enkel bijdragen aan het begrip van de geschiedschrijving in deze periode, maar ook in bredere zin een kritisch licht schijnen op de vaak als vanzelfsprekend veronderstelde breuk tussen de vroeg- of premoderne en moderne cultuur. Daarbij hoeven, zo is duidelijk geworden, werken die heden ten dage als fictie worden bestempeld niet te worden geschuwd. Het is belangrijk om recht te doen aan het gegeven dat geschiedbeoefening en fictie in de negentiende eeuw niet op eenzelfde wijze werden gescheiden als heden ten dage het geval is. Dit onderzoek is daarom ook een aanzet om Van Lennep en andere romanciers te beschouwen vanuit een cultuurhistorisch perspectief, om hun romans ook te onderzoeken als vormen van geschiedschrijving. Tot slot verdient ook de *Vaderlandsche historie* uitgebreider onderzoek. De verhouding tussen het aantal keren dat het belang van Wagenaar door historici wordt benadrukt en het onderzoek dat daadwerkelijk aan hem is gewijd, is op zijn minst merkwaardig.

Dat de geschiedschrijving van Wagenaar en Van Lennep niet los te zien is van hun ideeën over de contemporaine politiek, neemt niet weg dat beiden oprecht kritisch omgingen met hun bronmateriaal. Een kritische houding en een nobel streven naar waarheid konden klaarblijkelijk, in ieder geval tot op zekere hoogte, samengaan met een bepaalde politieke of maatschappelijke preoccupatie. Misschien kan een kritische houding zelfs enkel bestaan dankzij een bepaalde vooringenomenheid. Het is dan ook de vraag of de geschiedbeoefening zich van deze vooringenomenheid moet proberen te onthouden, of dat het een onontkoombare factor is die moet worden erkend om er zo op een correcte manier mee om te gaan. Mocht men het laatste concluderen, dan zou men kijkend naar Jan Wagenaar en Jacob van Lennep kunnen nadenken over hoe dit wel – en niet – te doen.

Bibliografie

Primaire bronnen

Lennepe, Jacob van, *Onze voorouders in verschillende tafereelen geschetst, deel 1* (Amsterdam 1838).

Lennepe, Jacob van, *Nederland in den goeden ouden tijd, zijnde het dagboek van hunne reis te voet, per trekschuit en per diligence van Jacob van Lennepe en zijn vriend Dirk van Hogendorp door de Noord-Nederlandsche provinciën in den jare 1823*, bezorgd door M. Elisabeth Kluit (Utrecht 1942).

Tacitus, *Historiae*. Engelse vertaling via Lacus Curtius (https://penelope.uchicago.edu/Thayer/E/Roman/Texts/Tacitus/Histories/5B*.html) geraadpleegd 26-03-2020.

Wagenaar, Jan, *Vaderlandsche historie, vervattende de Geschiedenissen der nu Vereenigde Nederlanden, inzonderheid die van Holland, van de vroegste tijden af. Uit de geloofwaardigste Schrijvers en egte Gedenkstukken samengesteld. Met konstplaten en kaarten opgehelderd, deel 1* (Eerste druk, Amsterdam 1749).

Wagenaar, Jan, *Vaderlandsche historie, vervattende de Geschiedenissen der nu Vereenigde Nederlanden, inzonderheid die van Holland, van de vroegste tijden af. Uit de geloofwaardigste Schrijvers en egte Gedenkstukken samengesteld. Met konstplaten en kaarten opgehelderd, deel 1* (Tweede druk, Amsterdam 1770).

Literatuur

Berger, Stefan en Christoph Conrad, *The Past as History. National Identity and Historical Consciousness in Modern Europe*. Writing the Nation: National Historiographies and the Making of Nation States in 19th and 20th Century Europe 8 (Basingstoke 2015).

Bejzy, István, 'Drie humanisten en een mythe. De betekenis van Erasmus, Aurelius en Geldenhouwer voor de Bataafse kwestie', *Tijdschrift voor Geschiedenis* 109 (1996) 467-484.

Bieringa, Pauline, 'Vrijheid in het Nederlandse politieke debat, 1814-1840', in: Haitsma Mulier en Velema (red.), *Vrijheid*, 305-324.

- Blaas, P.B.M., 'Het karakter van het vaderland. Vaderlandse geschiedenis tussen Wagenaar en Fruin, 1780-1840', in: Van Sas (red.), *Vaderland*, 365-389.
- Blaas, P.B.M., 'Proloog. De opkomst van de vaderlandse geschiedenis 1760-1860', in: Blaas, P.B.M., *Geschiedenis en Nostalgie. De historiografie van een kleine natie met een groot verleden. Verspreide historiografische opstellen* (Hilversum 2000) 9-14.
- Digitale bibliotheek voor de Nederlandse letteren, 'Jacob van Lennep', <https://dbnl.nl/auteurs/auteur.php?id=lenn006> (geraadpleegd 03-03-2020).
- Dorsman, Leen, 'Het lelijke stiefzusje van de biografie. De *vie romancée*', *Biografie Bulletin* 17 (2007) 1, 5-16.
- Haitsma Mulier, E.O.G., 'De Bataafse mythe in de patriottentijd: *De aloude staat en geschiedenissen der Vereenigde Nederlanden* van E.M. Engelberts', *Theoretische Geschiedenis* (1992) 16-34.
- Haitsma Mulier, E.O.G., 'De Bataafse mythe opnieuw bekeken', *Bijdragen en Mededelingen betreffende de Geschiedenis der Nederlanden* 111 (1996) 3, 344-367.
- Haitsma Mulier, E.O.G., 'Het begrip "vaderland" in de Nederlandse geschiedschrijving van de late zestiende eeuw tot de eerste helft van de achttiende', in: Van Sas (red.), *Vaderland*, 163-179.
- Haitsma Mulier, E.O.G. en W.R.E. Velema (red.), *Vrijheid. Een geschiedenis van de vijftiende tot de twintigste eeuw* (Amsterdam 1999).
- Haitsma Mulier, E.O.G., 'Het begrip "vrijheid" in de Nederlandse geschiedschrijving van de zeventiende tot de negentiende eeuw', in: Haitsma Mulier en Velema (red.), *Vrijheid*, 213-231.
- Huistra, Pieter, *Bouwmeesters, zedenmeesters. Geschiedbeoefening in Nederland tussen 1830 en 1870* (Nijmegen 2019).
- Jagtenberg, Fred, *Willem IV. Stadhouder in roerige tijden 1711-1751* (Nijmegen 2018).
- Koch, Jeroen, *Oranje in revolutie en oorlog. Een Europese geschiedenis 1772-1890* (Amsterdam 2018).
- Langereis, Sandra, *Geschiedenis als ambacht. Oudheidkunde in de Gouden Eeuw: Arnoldus Buchelius en Petrus Scriverius* (Hilversum 2001).
- Leerssen, Joep, 'Setting the Scene for National History', in: Stefan Berger en Chris Lorenz (red.), *Nationalizing the Past. Historians as Nation Builders in Modern Europe. Writing the nation: National Historiographies and the Making of Nation States in 19th and 20th Century Europe* 4 (Basingstoke 2010) 71-85.

- Maas, Beyke, “‘Gedeeltelijke flauwheid & gedeeltelijke scheuring.’” Literatuur als arena van concurrerende idealen: het geval Jacob van Lennep’ in: *Neerlandistiek* (2007) 1-6.
- Mathijssen, Marita, *De gemaskerde eeuw* (Amsterdam 2002).
- Mathijssen, Marita, *Historiezucht. De obsessie met het verleden in de negentiende eeuw* (Nijmegen 2013).
- Mathijssen, Marita, ‘Het uitwendige schrijverschap. Jacob van Lennep als publieke figuur’, *De Negentiende Eeuw* 38 (2014) 3, 133-143.
- Mathijssen, Marita, *Jacob van Lennep. Een bezielde schavuit* (Amsterdam 2018).
- Parlement.com, ‘Mr. J. van Lennep’,
https://www.parlement.com/id/vg09ll2sw6qy/j_van_lennep (geraadpleegd 03-03-2020).
- Reynolds, L.D. en N.G. Wilson, *Scribes and scholars. A guide to the transmission of Greek and Latin literature* (Oxford, derde herziene druk 1991).
- Rock, Jan, “‘De Ezel die een Leeuwenhuid aangedaan hadt’”. De ontmaskering van Klaas Kolijn en de Nederlandse filologie (1709-1777)’, *De Achttiende Eeuw* 41 (2009) 1, 75-93.
- Sas, N.F.C. van (red.), *Vaderland. Een geschiedenis vanaf de vijftiende eeuw tot 1940* (Amsterdam 1999).
- Sas, N.C.F. van, *De metamorfose van Nederland. Van oude orde naar moderniteit, 1750-1900* (Amsterdam 2004).
- Smits-Veldt, Mieke B., “‘Het vaderland’ bij Hollandse rederijkers, circa 1580-1625: grondgebied en identiteit’, in: Van Sas (red.), *Vaderland*, 83-107.
- Teitler, Hans, *De opstand der ‘Batavieren’* (Hilversum 1998).
- Tilmans, Karin, *Aurelius en de Divisiekroniek van 1517. Historiografie en humanisme in Holland in de tijd van Erasmus* (Hilversum 1988).
- Tilmans, Karin, ‘De ontwikkeling van een vaderland-begrip in de laat-middeleeuwse en vroeg-moderne geschiedschrijving van de Nederlanden’, in: Van Sas (red.), *Vaderland*, 7-53.
- Tollebeek, Jo, ‘Een gedwongen plooi. Geschiedenis schrijven in het Verenigd Koninkrijk van Willem I’, *De Negentiende Eeuw* 38 (2014) 203-223.
- Verschaffel, Tom, ‘De dissertatie. Onderzoek in een verlicht decor’, in: Jo Tollebeek, Tom Verschaffel en Leonard H.M. Wessels (red.), *De palimpsest. Geschiedschrijving in de Nederlanden 1500-2000* (Hilversum 2002) 123-141.

- Wansink, H., ‘Holland en zes bondgenoten: de Republiek der Zeven Verenigde Provinciën’, in: G.A.M. Beekelaar (red.), *Vaderlands verleden in veelvoud: 31 opstellen over de Nederlandse geschiedenis na 1500* (Den Haag 1975) 252-274, aldaar 254.
- Wiel, J.R. van der, *De geschiedenis in balkostuum. De historische roman in de Nederlandse literaire kritiek (1808-1874)* (Leuven 1999).
- Wessels, L.H.M., *Bron, waarheid en de verandering der tijden. Jan Wagenaar (1709-1773), een historiografische studie*. Hollandse Historische Reeks 27 (Den Haag 1997).
- Woud, Auke van der, *De Bataafse hut. Verschuivingen in het beeld van de geschiedenis (1750-1850)* (Amsterdam 1990).
- Zanten, Jeroen van, *Schielijk, Winzucht, Zwaarhoofd en Bedaard. Politieke discussie en oppositievorming 1813-1840* (Amsterdam 2004).

Afbeeldingen

- Rijksmuseum Amsterdam, ‘Jan Wagenaar (1709-76). Stadshistoriëschrijver van Amsterdam, Tibout Regters, 1761’, <https://www.rijksmuseum.nl/en/collection/SK-A-329> (geraadpleegd 01-03-2020).
- Wikimedia Commons, ‘JacobVanLennepJAKruseman.JPG’, <https://commons.wikimedia.org/wiki/File:JacobVanLennepJAKruseman.jpg#/media/Bestand:JacobVanLennepJAKruseman.jpg> (geraadpleegd 01-03-2020).